

МОЗ УКРАЇНИ

**ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО
КАФЕДРА ПСИХІАТРІЇ, ПСИХОЛОГІЇ ТА СЕКСОЛОГІЇ**

ОСНОВИ ПСИХОЛОГІЇ. ОСНОВИ ПЕДАГОГІКИ.

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
ПО ПРОВЕДЕННЮ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ ДЛЯ СТУДЕНТІВ
МЕДИЧНОГО ТА СТОМАТОЛОГІЧНОГО ФАКУЛЬТЕТІВ.**

ЛЬВІВ – 2014

Методичні вказівки підготували:

д.мед.н., доцент	Білобровка Р.І.
к.м.н., доцент	Панас А.Р.
к.м.н., доцент	Кулик Б.В.
к.м.н., доцент	Рахман Л.В.
к.м.н., асистент	Плевачук О. Ю.
асистент	Цьона А.Р.
асистент	Закаль К.Ю.
асистент	Шпильовий Я.В.

Методичні рекомендації до практичних занять для студентів медичного та стоматологічного факультетів з основ психології, основ педагогіки, підготовлені за чинними навчальними планами (2011 р.)

Відповідальний за випуск: проректор з навчальної роботи Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького д.мед.н. професор М.Р. Гжегоцький

Рецензенти:

Зав. кафедри психіатрії та психотерапії ФПДО ЛНМУ, д.мед.н., професор Фільц О.О.
Зав. кафедри неврології ЛНМУ, д.мед.н., професор Пшик С.С.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ЛЕКЦІЙ З ДИСЦИПЛІНИ

Тема		К-ть год.
1.	Психологія як наука, її предмет, завдання та методи.	2
2.	Характеристика основних властивостей уваги, відчуттів та сприймання.	2
3.	Поняття і характеристика пам'яті, мислення та уяви.	2
4.	Характеристика емоційно-вольової сфери особистості.	2
5.	Поняття про особистість. Особистість та діяльність.	2
6.	Індивідуально-типологічні властивості особистості.	2
7.	Загальна характеристика основних категорій педагогіки.	2
ВСЬОГО:		14

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ З ДИСЦИПЛІНИ

№	Тема :	год.
1	Предмет, завдання і методи психологічної науки. Характеристика методів психологічних досліджень.	2
2	Психодіагностика індивідуальних відмінностей уваги, відчуттів та сприймання.	2
3	Психодіагностика і розвиток індивідуальних відмінностей пам'яті, мислення та уяви.	2
4	Психодіагностика і вдосконалення емоційно-вольових якостей особистості.	2
5	Формування свідомості та самосвідомості..	2
6	Особистість та діяльність	2
7	Психодіагностика індивідуально-типологічних властивостей особистості.	2
8	Дидактика. Процес навчання. Зміст освіти. Суть процесу виховання. Виховання лікаря. Залік.	2
	ВСЬОГО:	16

Модуль 1. Основи психології. Основи педагогіки.

Змістовий модуль 1.

Основи психології.

Конкретні цілі:

- Засвоїти визначення психології як науки, основні етапи її розвитку.
- Аналізувати галузі психології та її зв'язки з іншими науками
- Класифікувати методи науково-психологічного дослідження.
- Вирізняти функції психіки та форми її прояву.
- Пояснювати виникнення, історичний розвиток та структуру свідомості.
- Аналізувати психологічну структуру особистості.
- Розкрити роль і місце діяльності та спілкування в професійній діяльності лікаря.

- Вирізняти соціальні групи та інтерпретувати міжособистісні стосунки в них.

- Узагальнити причини виникнення конфліктів та визначити стилі поведінки в конфліктній ситуації.
- Пояснювати специфіку пізнавальних та емоційно-вольових процесів та обґрунтування їх значення в професійній діяльності лікаря.
- Аналізувати особливості розвитку психічних пізнавальних процесів, формування емоційно-вольової сфери особистості та її індивідуально - типологічних відмінностей.

- Визначити індивідуально-психологічні відмінності особистості за їхніми проявами у діяльності та спілкуванні.

Практичне заняття 1.

ТЕМА: Предмет, завдання і методи психологічної науки. Характеристика методів психологічних досліджень.

МЕТА: Поняття про психологію, її предмет та основні завдання. Історія розвитку психології: основні етапи. Основні тенденції розвитку сучасної психології. Поняття про психіку та її функції. Основні форми прояву психіки, їх взаємозв'язок. Виникнення та розвиток психіки. Рефлекторна природа психіки. Структура сучасної психології. Характеристика основних галузей психологічних знань. Медична психологія. Зв'язок психології з іншими науками. Психологія та педагогіка. Значення психологічних знань в практичній діяльності лікаря.

Загальне поняття про методи психологічного дослідження. Головні вимоги до методів психології. Класифікація методів психології. Характеристика основних методів: спостереження, самоспостереження, експеримент. Характеристика додаткових методів: тест, опитування, бесіда, анкетування, аналіз продуктів діяльності.

ПЛАН ЗАНЯТТЯ:

1. Вступне слово викладача (предмет і завдання психології).
2. Опитування та перевірка теоретичних знань та практичних навичок.
3. Ознайомлення з організацією психологічної допомоги в Україні та за кордоном.

4. Ознайомлення з методиками опитування, анкетування, спостереження, кількісного аналізу і обробки фактичного матеріалу.

Короткий зміст теми.

Найперше, традиційне, найбільш адекватне назві і, зрештою, найпростіше визначення психології формулюється так: Психологія — це вчення про душу. У перекладі з давньогрецької: «psyche» — це душа, «logos» — слово, пізнання, наука.

Психологія – це наука, що вивчає процеси активного відображення людиною об’єктивної реальності у формі відчуттів, сприймання, мислення, почуттів та інших процесів і явищ психіки. Об’єктом її вивчення є найскладніша сфера життєдіяльності людини – психіка. Предметом – факти психічного життя, механізми і закономірності психіки та формування психологічних особливостей її особистості як свідомого суб’єкта діяльності й активного діяча соціально-історичного розвитку суспільства.

Психіка – це суб’єктивне відображення об’єктивного світу (так як зовнішні впливи завжди і обов’язково переломлюються через знання, досвід суб’єкта, його вікові та індивідуальні особливості, психічний стан), регулятор поведінки і діяльності людини.

Психічні явища – це своєрідні суб’єктивні переживання, суб’єктивні образи, що відображаються у свідомості явищ реальної дійсності, це внутрішній світ людини у всій його повноті й різноманітності. Загально прийнято виділяти такі групи психічних явищ: психічні процеси, психічні властивості та психічні стани.

Психічні процеси можна поділити на пізнавальні (спрямовані на пізнання людиною оточуючого світу) - відчуття, сприйняття, пам’ять, увага, мислення, мова, уява та емоційно-вольові - емоції та почуття (виражають ставлення до того що людина пізнає і робить); вольові (забезпечують активний вплив на оточуючий світ і виступають регулятором поведінки).

Психічними властивостями особистості називають найбільш суттєві та стійкі психічні особливості людини (спрямованість, темперамент, характер, здібності).

Психічні стани це особлива характеристика психічної діяльності людини за деякий період часу. Психічні стани викликаються зовнішньою ситуацією, самопочуттям людини та інш. Та впливають на її поведінку упродовж усього періоду. Вони характеризують тимчасову динаміку психічної діяльності, яка істотно впливає на поведінку особистості.

Всі психічні явища існують не ізольовано одне від одного, а взаємно пов’язані і впливають одне на одного. Цей зв’язок не носить характеру простої суми, а є єдиною, цілісною психічною діяльністю.

Етапи історичного розвитку психології

ДОНАУКОВИЙ ПЕРІОД	
Міфологічний етап	Фетишизм - культ неживих предметів - фетишів, які наділяються надприродними властивостями. Анімізм - світогляд первісної людини, згідно з яким душа існує в усіх природних тілах і явищах. Фаталізм - усвідомлення власної безпорадності. Магія - сукупність ритуалів, спрямованих на отримання бажаного результату. Тотемізм - уявлення про певну рослину чи тварину як праматір людського роду.
Філософський етап	Демокріт стверджував, що душа є різновидом речовин, які утворюються з атомів вогню та підпорядковуються загальним законам. Це мікрокосмос, що складається з тих самих елементів - атомів, що й макрокосмос, але вони тонші, невидимі. Платон, засновник філософського ідеалізму, увів в обіг поняття про складові душі - розум, мужність, пристрасть, які розташовані в різних частинах тіла. Він вважав, що матеріальне і духовне, тілесне та психічне є двома самостійними та антагоністичними початками. Аристотель стверджував, що душа не може існувати без тіла, проте вона не вичерпується ним. Вона є формою і способом організації тіла.
Розвиток психології у	Декарт увів у науковий обіг поняття рефлексу як закономірної відповіді організму на зовнішній подразник. Людина мислиться і

ХУІІ-ХУІІІ ст.	<p>як машина, і як одухотворена істота. Утверджується дуалізм душі і тіла - їх рівноправне і паралельне існування.</p> <p>Спіноза вважав, що свідомість - таке ж реальне явище, як і матерія.</p> <p>Він був радикальним представником детермінізму, тобто вчення про об'єктивний закономірний взаємозв'язок та взаємозумовленість речей, процесів і явищ реального світу.</p> <p>Лейбніц вперше висунув поняття несвідомої психіки.</p> <p>Джон Локк фундатором емпіричної (дослідної) психології.</p>
НАУКОВИЙ ПЕРІОД	
Рефлекторне вчення І. М. Сеченова	У праці "Рефлекси головного мозку" І. М. Сеченов розглядає психічні процеси як конкретний механізм взаємодії організму з навколишнім середовищем. Психічні явища - це відповіді мозку на зовнішні та внутрішні подразники.
Вчення про вищу нервову діяльність І. П. Павлова	І. П. Павлов розкрив принципи роботи головного мозку людини і тварини, експериментально обґрунтував та розробив вчення про дві сигнальні системи. Слово як "сигнал сигналів" надає людині принципово нові можливості у розвитку й функціонуванні психіки, що стає регулятором такої поведінки й діяльності, якої немає у тварин.
Структуральний підхід В. Вундта, Е. Тітченера	В. Вундт заснував у 1879 р. першу у світі експериментальну лабораторію в Лейпцизькому університеті. Предметом психології вважав безпосередній досвід суб'єкта, який може вивчатися шляхом інтроспекції. Роль психології полягає в детальному описі складових свідомості (відчуттів, почуттів, образів). Е. Тітченер виступав за поєднання інтроспекції з експериментом та математикою, щоб наблизити психологію до стандартів природничих наук.
Функціональний підхід У. Джемса	У. Джемс вважав, що основне завдання психології полягає в тому, щоб зрозуміти функцію і роль свідомості в адаптації індивідуума до змін навколишнього середовища.
Напрями психології ХХ ст.	<p>Психоаналіз (З. Фрейд). Напряма, що досліджує сферу несвідомого. Структуру особистості утворюють три основні компоненти: "Воно", "Я", "Над-Я".</p> <p>Біхевіоризм (Дж. Уотсон) - напрям, згідно з яким вважається, що психологія повинна вивчати поведінку, доступну для об'єктивного спостереження. Основною схемою біхевіоризму є принцип "стимул - реакція".</p> <p>Гештальтпсихологія (Вертгаймер, Кьолер) вивчає цілісні структури свідомості, образи.</p> <p>Гуманістична психологія (К. Роджерс, А. Маслоу) - напрям у психології, що вивчає духовний розвиток людини, її особистісний ріст, питання самоактуалізації.</p> <p>Когнітивна психологія (Нейссер) досліджує закономірності процесів пізнання.</p> <p>Еклектизм - напрям, у відповідності до якого психолог самостійно обирає, який підхід застосувати в конкретній ситуації.</p> <p>Діяльнісний підхід (Л. С. Виготський, Л. С. Рубінштейн, 0. М. Леонтьєв) об'єднує вчених, для яких психіка - функція мозку, явище, що виникає в процесі життєдіяльності особистості.</p>

Класифікація галузей психології

Назва галузі психології	Основні проблеми дослідження в межах галузі психології
<i>Теоретична психологія об'єднує галузі, спрямовані на теоретичну розробку феномена психіки</i>	
Загальна психологія	Розробка фундаментальних теоретичних проблем, принципів, категорій, понять психології на основі систематизації здобутків різних її галузей
Історія психології	Історія психологічних досліджень
Експериментальна психологія	Розробка методів психологічного дослідження
Генетична психологія	Закономірності розвитку психіки в онтогенезі та у філогенезі
Соціальна психологія	Соціально-психологічні явища
Порівняльна психологія	Психіка тварин у порівнянні з психікою людини
Диференціальна психологія	Індивідуальні особливості психіки

Психофізіологія	Фізіологічні механізми, які зумовлюють функціонування психіки
Психологія особистості	Психічні властивості особистості як системи психічних якостей
Моделювання психіки	Дослідження психіки за допомогою математичних і кібернетичних моделей окремих психічних функцій та психіки в цілому
Прикладна психологія об'єднує галузі, які реалізують дослідження і практичне використання отриманих знань для оптимізації діяльності і поведінки людини	
<i>а) за видом діяльності і поведінки людини</i>	
Психологія праці	Психологічні закономірності трудової діяльності людини, наукової організації праці, формування умінь та навичок трудової діяльності, шляхи підвищення ефективності праці
Психологія творчості	Психологічні закономірності творчої діяльності та можливості розвитку творчої особистості
Психологія мистецтва	Психологічні особливості діяльності людини в сфері мистецтва
Нині за цією ознакою сформувалися різноманітні галузі прикладної психології (інженерна психологія, авіаційна психологія, космічна психологія, військова психологія, економічна психологія, психологія управління, психологія спорту та багато інших), кожна з яких вивчає психологічні особливості діяльності людини в конкретній сфері трудової діяльності, розробляє рекомендації щодо підвищення її ефективності, збереження функціонального стану працівників тощо.	
<i>б) за ознакою розвитку людини</i>	
Вікова психологія	Вікові особливості розвитку психіки
Педагогічна психологія (психологія навчання, психологія виховання, психологія роботи з аномальними та важковиховуваними дітьми)	Закономірності навчання і виховання особистості
Спеціальна психологія (психологія аномального розвитку): <ul style="list-style-type: none"> • Патопсихологія • Сурдопсихологія • Тифлопсихологія 	Відхилення у процесі розвитку психіки, зумовлені патологією в діяльності мозку Особливості психічного розвитку людей з вадами слуху Особливості психічного розвитку дітей з вадами зору
<i>в) за відношенням до нормальної або хворої психіки</i>	
Психологія здоров'я	Психологічні основи здорового способу життя
Медична психологія	Психологічні аспекти діяльності лікаря та хворого
<i>г) за відношенням до права</i>	
Юридична психологія	Проблеми реалізації правової поведінки засобами психології
Практична психологія об'єднує галузі, спрямовані на теоретичне обґрунтування та практичну реалізацію допомоги людині у розв'язанні психологічних проблем	
Практична психологія політичної діяльності, управління і масових комунікацій	Психологічна експертиза законів і державних програм, прогнозування наслідків управлінських рішень, організація управління персоналом, підвищення ефективності засобів масової комунікації
Практична юридична психологія	Психологічне забезпечення діяльності органів Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки, суду, прокуратури, пенітенціарної системи
Практична психологія економіки та бізнесу	Психологічні умови економічної діяльності та бізнесу
Практична психологія праці та профорієнтації	Психологічне забезпечення процесів надання інформації про професійну діяльність, консультацій, професійної адаптації, професіоналізації особистості
Практична психологія спорту	Психологічне забезпечення заходів щодо відбору, підготовки та підтримки спортсменів, спортивних команд, тренерів в умовах

Основні методи дослідження в психології:

Спостереження і самоспостереження – метод збору інформації про об'єкт дослідження без втручання в хід подій, що здійснюється відповідно до попередньо розроблених плану та програми, супроводжується фіксацією фактів, завершується аналізом та інтерпретацією отриманих даних;

Експеримент – метод, який передбачає створення дослідником (експериментатором) спеціальних умов для виникнення певних психічних явищ (процесів, станів тощо) у досліджуваних, зміну цих умов, випробування різних їх варіантів з метою вивчення впливу на психічні явища; означений метод може реалізуватися як: а) *лабораторний експеримент* – проводиться в лабораторних умовах з використанням спеціальної апаратури та у взаємодії з досліджуваним, який є поінформованим про участь в експерименті; *природний експеримент* – здійснюватися в звичайних умовах життєдіяльності, коли досліджуваний не підозрює про експериментування і поводить себе природно; б) *констатувальний експеримент* – супроводжується вивченням психічного явища у наявних умовах) та *формульальний експеримент* – визначається внесенням змін у зовнішні умови, які, в свою чергу, викликають зміни у досліджуваному явищі.

Додаткові методи:

Бесіда та інтерв'ю – методи, які дають змогу отримати дані про досліджуване явище (переважно про зміст настроїв та ставлення людини до себе та до навколишнього світу) шляхом спілкування з досліджуваним за допомогою заздалегідь підготовленої системи запитань;

Анкетування – метод збору фактів за допомогою письмових самозвітів досліджуваних, що формуються як відповіді на запитання: відкриті анкети передбачають вільний вибір опитуваним форми відповіді; у закритих анкетах пропонуються для вибору заздалегідь підготовлені варіанти відповіді; напіввідкриті анкети надають опитуваному можливість або обрати запропоновану відповідь, або надати власну;

Психологічні тести – метод діагностики, який визначається застосуванням стандартизованих запитань та завдань, що мають певну шкалу значень і дають змогу дослідити певні психофізіологічні та особистісні характеристики, виявити рівень сформованості знань, умінь та навичок досліджуваного;

Соціометрія та референтометрія – методи, які використовують для дослідження кількісних показників міжособистісних (неформальних) відносин у групі, виявлення їхньої структури на основі вибору одним членом групи інших за ознакою симпатії – антипатії чи референтності (значущості);

ОСНОВНІ ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ

1. Поняття про психологію як науку (предмет вивчення, завдання психології).
2. Етапи розвитку психології.
3. Основні галузі психології.
4. Зв'язок психології з іншими науками.
5. Значення психологічних знань в практичній діяльності лікаря.
6. Головні методи психології:
 - спостереження та самоспостереження;
 - експеримент (лабораторний, природний) та їх характеристика.
7. Додаткові методи (опитування, бесіда, анкетування, інтерв'ю, психологічні тести) та їх характеристика.

Питання для самостійного вивчення.

1. Основні напрямки зарубіжної психології:
 - психоаналіз;
 - біхевіоризм;
 - гештальтпсихологія;
 - гуманістична психологія;
2. Основні тенденції розвитку сучасної психології.
3. Головні вимоги до методів психології.

Питання контролю та самоконтролю:

1. Що є предметом вивчення психології?
2. Які психічні стани та властивості особистості вам відомі?
3. Які головні завдання стоять перед сучасною психологією?
4. Назвіть теоретичні та практичні галузі психології.
5. В чому полягає суть основних напрямків психології: біхевіоризму, гештальтпсихології, фрейдизму, аналітичної та гуманістичної психології?
6. В чому полягає специфіка методів дослідження в психології?
7. Охарактеризуйте чотири групи методів (за Б.Г. Ананьєвим), що існують в сучасній психології.
8. Які методи вважають головними в психологічній практиці?
9. В чому полягає суть методу експерименту?
10. Які характерні особливості природного та лабораторного експериментів?
11. В чому полягає суть методу спостереження?
12. Які бувають тести? В чому їх сутність?
13. Дайте загальну характеристику методів психодіагностики.
14. Назвіть основні вимоги щодо використання методів психологічний досліджень.
15. В чому полягають переваги і недоліки кожного з методів психологічного дослідження?
16. Чи згодні ви з думкою, яка стверджує, що лише поведінка, яка підлягає спостереженню, може бути об'єктивно описана?

Список рекомендованої літератури:

1. Введение в психологию / Под общ. ред. проф. Петровского А.В. - М., Изд. центр «Академия», 1996.
2. Вітенко І. С. Загальна та медична психологія. - К., Здоров'я, 1994.
3. Гамезо М.В., Домашенко И.А. Атлас по психологии. - М., Просвещение, 1986.
4. Загальна психологія / За заг. ред. С.Д. Максименка. — К., 2000.
5. Климов Е. Общая психология. Общеобразовательный курс. 1999.
6. Климов Е. Основы психологии. Практикум. Уч. пособие. 1999.
7. Крутецкий А.В. Психология. - М., Просвещение, 1986.
8. Максименко С.Д. Общая психология. - К., 1999.
9. Немов Р.С. Психология. -М., 1995.
10. Общая психология / Под ред. Богословского В.В. - М., 1981.
11. Основы загальної психології / За ред. С.Д. Максименка.-К., 1998.
12. Основы психології / За ред. Киричука О.В., Роменця В.А.-К., 1996.
13. Практикум по общей психологии / Под ред. Щербакова А.И. - М., Просвещение, 1990.
14. Психологія. Підручник / За ред. Трофімова Ю.Л. - Київ, "Либідь", 1999.
15. Психология. Словарь / Под ред. Петровского А.В., Ярошевского М.Г. М., 1990.
16. Психология. Учебник. -М., «Проспект», 1998.
17. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. — М., Педагогика, 1989.

Практичне заняття 2

ТЕМА: Психодіагностика індивідуальних відмінностей відчуття та сприйняття, пам'яті та уваги.

МЕТА: Загальна характеристика пізнавальних процесів. Поняття про відчуття. Фізіологічна основа відчуттів. Основні властивості відчуттів. Чутливість аналізаторів, пороги чутливості. Класифікація і різновиди відчуттів. Больові відчуття. Індивідуальні відмінності відчуттів, їх діагностика.

Поняття про сприймання. Фізіологічна основа сприймання. Характеристика основних властивостей сприймання. Види сприймання. Поняття про ілюзії та галюцинації. Індивідуальні відмінності сприймання, їх діагностика. Відчуття та сприймання в професійній діяльності лікаря.

Поняття про пам'ять. Психологічні теорії пам'яті. Класифікація видів пам'яті та їх взаємозв'язок. Характеристика основних процесів пам'яті. Запам'ятовування, умови збереження інформації. Відтворення та його різновиди. Забування та його причини. Індивідуальні відмінності пам'яті, їх діагностика та розвиток. Пам'ять в професійній діяльності лікаря.

Поняття про увагу як особливу форму психічної активності. Фізіологічна основа уваги. Класифікація видів уваги. Характеристика основних властивостей уваги. Індивідуальні відмінності уваги. Неуважність та її причини. Значення уваги в професійній діяльності лікаря.

П Л А Н З А Н Я Т Т Я :

1. Співбесіда викладача зі студентами та перевірка теоретичної підготовки та практичних навичок
2. Ознайомлення з методиками експериментального дослідження процесів відчуття та сприймання.
3. Ознайомлення з методиками експериментального дослідження уваги і пам'яті.
Заключне слово викладача

Короткий зміст теми.

Пізнавальний процес – психічний процес, за допомогою якого людина пізнає світ.

Пізнавальна діяльність – це процес відображення в мозку людини предметів та явищ дійсності. Вона складається із серії пізнавальних психічних процесів: відчуття, сприймання, уваги, пам'яті, уяви, мислення і мовлення. Відображення реальності в людській свідомості може відбуватися на рівні чуттєвого та абстрактного пізнання.

Відчуття – психічний процес що полягає у відображенні окремих властивостей предметів, що діють на органи чуття (сенсорний аналіз).

Існує декілька класифікацій відчуттів. Вони будуються з урахуванням особливостей дії подразників на певні аналізатори та орієнтуються на специфіку самих аналізаторів.

Залежно від того, які аналізатори беруть участь у відображенні подразників, відчуття поділяють на зорові, слухові, дотикові, больові, температурні, смакові, нюхові, статеві, кінестетичні, статичні, відчуття голоду і спраги.

Відповідно до розміщення органів початкового відображення подразнень (рецепторів) відчуття поділяють на три групи:

- 1) *екстерорецептивні відчуття* (зорові, смакові, слухові, нюхові, тактильні, температурні), які відображають властивості предметів та явищ зовнішнього середовища;
- 2) *інтерорецептивні відчуття* (больові, відчуття рівноваги, відчуття прискорення, відчуття голоду і спраги, відчуття втоми), що відображають стан внутрішніх органів;
- 3) *пропріоцептивні відчуття* (м'язово-рухові: кінестетичні, статичні), які забезпечують відображення рухів тіла та його положення в просторі.

За допомогою екстерорецептивних відчуттів людина отримує необхідну інформацію про зовнішнє середовище: розрізняє звуки, запахи, якісні особливості їжі, рельєфність предметів, колір, величину та форму предметів.

Важливі функції виконують інтерорецептивні відчуття. Вони не лише забезпечують інформацією про стан внутрішніх органів, а й захищають організм, сигналізуючи про подразнення чи пошкодження тих чи інших його частин, про зміну положення тіла та швидкість його переміщення у просторі.

Пропріоцептивні відчуття забезпечують інформацією про положення тіла у просторі та розміщення його частин, про рух тіла і його частин, про скорочення чи розтягування м'язів тощо. Це уможлиблює оптимальний рух, вибір оптимального положення.

Також виділяють наступну класифікацію рецепторів: контактні (дотикові, смакові) та дистантні (зорові, нюхові, слухові).

До основних психологічних властивостей відчуттів належать:

- пороги відчуттів (верхній, нижній, поріг розрізнення);
- адаптація;
- сенсibiliзація;
- взаємодія відчуттів: компенсація; синестезія.

Перша з означених закономірностей є психофізичною, тобто стосується відносин між психікою і фізичним світом; інші є психофізіологічними, тобто стосуються взаємодії психіки, і нервової системи людини.

Пороги відчуття поділяються на абсолютні та відносні (диференціальні, різнісні); абсолютні пороги бувають верхніми і нижніми. Мінімальна сила подразника, що викликає ледве помітне відчуття, називається нижнім абсолютним порогом відчуттів. Подальше збільшення сили подразників, що діють на рецептори, викликає болюче відчуття (наприклад, гучний звук, яскравість, що засліплює очі). Верхнім абсолютним порогом називається максимальна сила подразника, при якій ще зберігається адекватне діючому подразнику відчуття. Величина абсолютних порогів змінюється в залежності від різноманітних умов: характеру діяльності і віку людини, функціонального стану аналізатору, сили і тривалості подразнення тощо.

Окрім величини абсолютних порогів, відчуття характеризуються також відносним (порогом розрізнення) порогом. Це мінімальна різниця між двома однотипними подразненнями, яку ми відчуваємо. Для подразників середньої інтенсивності ця величина є постійною. Так, у відчутті тиску величина додатку, необхідного для одержання ледве помітної різниці, повинна завжди дорівнювати приблизно 1/30 вихідної ваги, для дії звуку 1/10, для дії світла 1/100.

До психофізіологічних закономірностей відчуття належать:

Адаптація, або пристосування органу до тривалого впливу подразника, виражається в зміні чутливості - зниженні або підвищенні її. Розрізняють три різновиди цього явища:

- Повне зникнення відчуттів в процесі тривалого впливу подразника. Наприклад, чітке зникнення нюху, пов'язане з будь-яким тривало діючим запахом, в той час як чутливість до інших запахів зберігається
- Притуплення відчуття під впливом сильного подразника. Наприклад, світлова адаптація, зв'язана з зниженням чутливості ока при інтенсивному світловому подразненні, коли з напівтемної кімнати попадаєш в яскраво освітлений простір
- Підвищення чутливості під впливом слабкого подразника. Наприклад, для зорового аналізатора - це адаптація до темряви, а для слухового аналізатора - адаптація до тиші.

З адаптацією тісно пов'язане і явище контрасту, що відбивається в зміні чуттєвості під впливом, що передує подразнику (або супроводжує його). Так, дія контрасту загострює відчуття кислого після відчуття солодкого, відчуття холодного після гарячого та ін. Слід відзначити також властивість рецепторів затримувати відчуття, що висловлюється в більш-менш тривалій післядії подразнень. Завдяки цьому відбувається злиття окремих відчуттів в єдине ціле, як, наприклад, при сприйманні мелодії, кінокартини та інш.

Сенсibiliзацією називають стійке підвищення чутливості певних органів чуття шляхом їх тренування. Сенсibiliзація у її генезисі звично є пов'язаною із взаємодією відчуттів. Взаємодією відчуттів називається зміна чуттєвості аналізатора під впливом подразнення інших аналізаторів. Вирізняють психічну, фізичну і хімічну сенсibiliзацію. Синестезія - злиття якостей різноманітних сфер чутливості, коли будь-який подразник, діючи на відповідний орган відчуття, викликає не тільки відчуття специфічне для даного органу почуттів, але водночас ще і додаткове відчуття або подання, характерне для іншого органу почуттів. Відомо, що Н. А. Римський-Корсаков, А. Н. Скрябін володіли кольоровим слухом. В мові зустрічаються вирази, що відображають синестезію різноманітних виглядів відчуттів: «яскравий колір», «підвищений смак», «теплий або холодний колорит», «мелодійний голос» тощо. Компенсацією називається явище, коли один аналізатор бере на себе функції іншого. В умовах повного випадіння або часткового зниження чутливості до якоїсь модальності подразників зростає чутливість до подразників іншої модальності. Так у сліпих людей зростає чутливість слухового аналізатора. Компенсаційний взаємозв'язок

відчуттів наочно спостерігається у випадках сенсорної депривації. Сенсорна депривація - тривале, більш-менш повне позбавлення людини сенсорних вражень.

Різноманітні види відчуттів характеризуються не тільки особливостями, але і загальними для них характеристиками. До них відносяться:

- модальність (якісна характеристика);
- інтенсивність, або сила (кількісна характеристика);
- тривалість (часова характеристика);
- локалізація (просторова характеристика).

Модальність як якісна характеристика відчуття, є головною у визначенні специфіки відчуттів. Вона залежить від особливостей і призначення рецептора та від специфічних особливостей подразника.

Інтенсивність відчуття є його кількісною характеристикою і визначається силою діючого подразника і функціональним станом рецептора.

Тривалість відчуттів є їхньою часовою характеристикою, вона залежить від тривалості дії подразника та від інерції відчуття (відчуття виникає пізніше зустрічі рецептора з подразником і тримається довше).

У локалізації подразника в просторі велику роль відіграє взаємодія відчуттів. Просторовий аналіз, що здійснюється дистантними рецепторами (зоровий, слуховий, нюховий), дозволяє судити про розташування подразника в просторі як такому. Контактні відчуття (тактильні, болючі, смакові) співвідносяться з тією частиною тіла, на яку впливає подразник.

Часова і просторова характеристики виступають передумовою для формування спроможності оцінки просторово-часових характеристик предметів і явищ у сприйнятті.

Сприйняття (сенсорний синтез) – це відображення в свідомості людини предметів і явищ об'єктивної дійсності в цілому внаслідок їх безпосереднього впливу на органи чуття. Сприйняття це вища форма аналітико-синтетичної діяльності мозку. Воно – це єдність аналізу і синтезу. Сприймаючи певний об'єкт, людина виділяє його певні ознаки, властивості, сторони і водночас об'єднує їх у єдине ціле, завдяки чому в неї виникає його образ в цілому.

Основні види сприймання: за аналізатором, сприймання простору, сприймання часу, сприймання руху. Сприймання визначається такими властивостями, як:

вибірковість – виокремлення певних предметів (явищ) з сукупності інших, що зумовлено інтересами, установками, потребами людини;

предметність – відображення дійсності як сукупності впливів конкретних предметів, що мають в ній місце і належать до певного класу явищ;

апперцепція – зумовленість сприймання попереднім індивідуальним досвідом людини (наприклад, якість та спрямування сприймання одного предмета залежить від визначеної щодо нього задачі, установки, психічного стану тощо);

осмисленість – полягає в тому, що відображені людиною предмети та явища мають для неї певний смисл – можуть бути привабливими чи неприємними, небезпечними чи корисними тощо;

константність – постійність сприймання предметів та явищ (незалежно від зміни умов: відстані до них, освітлення, ракурсу), яка зумовлена попередньо сформованим знанням їх якостей (величини, форми, кольору);

цілісність – виявляється в тому, що образи відображених предметів виступають у свідомості людини в сукупності багатьох їхніх якостей та характеристик навіть тоді, коли окремі з цих якостей у даний момент не сприймаються;

Пам'ять – здатність закріплювати, утримувати та відтворювати інформацію. Вона є одним з феноменів розумової діяльності людини. Пам'ять – головна характеристика психічного життя людини, яка забезпечує єдність і цілісність її як особистості.

В різних видах діяльності переважають ті чи інші види психічної діяльності, кожний із яких може виявлятися у відповідних рухах, почуттях, образах, думках. В залежності від характеру цієї домінуючої активності розрізняють такі види пам'яті як образну, словесно-логічну, емоційну та рухову.

Залежно від тривалості закріплення і збереження матеріалу пам'ять поділяють на короткотривалу і довготривалу. Окремо виділяють ще один вид – оперативну пам'ять - це особливий тип пам'яті функціонування якого побудоване на сполученні інформації, що надходить з довгочасної та короткочасної пам'яті при розв'язанні певного завдання. Вона є досить тривалим і безперервним психічним процесом, у якому операції запам'ятовування та забування увесь час чергуються переплітаються одна з одною.

У пам'яті беруть участь такі процеси, як запам'ятовування, збереження, відтворення та забування.

Запам'ятовування-закріплення в корі великих півкуль головного мозку образів, що виникають на основі відчуттів, сприймання, мислення чи уяви. Процес запам'ятовування - активний процес, який починається в короткочасній пам'яті й завершується в довготривалій.

Збереження - це утримання в корі головного мозку інформації, яку людина попередньо запам'ятала. Психологи стверджують, що інформація зберігається у психіці людини на двох рівнях - усвідомлюваному (тому доступна для відтворення та використання) та неусвідомлюваному (глибини психіки ускладнюють, а іноді й унеможливають актуалізацію цієї інформації для людини).

Можна також перерахувати фактори, що визначають якість збереження інформації:

- використання в діяльності (внаслідок повторення матеріал краще і довше зберігається),
- установка (завдання щодо тривалості та якості збереження інформації),
- характеристики самого матеріалу (значимість, осмисленість подовжують тривалість збереження знань).

Відтворення - процес активізації в мозку інформації, яка була попередньо запам'ятована та збережена. Відтворення матеріалу, який зберігається в довготривалій пам'яті, полягає в переході його з довготривалої пам'яті в короткочасну, тобто актуалізація його у свідомості. Відтворення залежить від процесів запам'ятовування і забування, але також має свої механізми. Відтворення може мати три форми - впізнавання, пригадування і спогади.

Простою формою відтворення є впізнавання. Впізнавання - це відтворення, що виникає під час повторного сприймання предметів. Впізнавання буває повним і неповним. Складнішою формою відтворення є згадування. Особливість згадування полягає в тому, що воно відбувається без повторного сприйняття того, що відтворюється. Згадування може бути довільним, коли воно зумовлене актуальною потребою відтворити потрібну інформацію, або мимовільним, коли образи або відомості спливають у свідомості без будь-яких усвідомлених мотивів. В роботі пам'яті людини фігурують спогади - відтворення образів минулого, локалізованих у просторі й часі (певних епізодів життя, приміром років навчання в школі тощо).

Забування - це процес втрати або погіршення точності чи обсягу матеріалу, що був запам'ятований. Відповідно, якщо втрачена частина інформації, то забування вважають частковим, якщо весь матеріал - то повним. Попри негативне сприймання цього процесу багатьма людьми, забування відіграє важливе значення для психіки людини-воно здійснює селекцію (відбір) інформації й усуває не значимий, зайвий матеріал, запобігаючи перевантаженню психіки.

Індивідуальні відмінності пам'яті особистості виявляються у швидкості і точності запам'ятовування, тривалості збереження і в обсязі пам'яті. В психології розрізняють такі типи пам'яті: наочно - образний, наочно - дійовий та словесно - логічний.

Людина має здатність до одночасного усвідомлення лише декількох відображених психікою предметів чи явищ. Основною умовою для цього є зосередженість на них свідомості, тобто увага.

Залежно від ступеня активності людини та умов виникнення уваги розрізняють такі її види, як мимовільна, довільна, післядовільна, зосереджена.

Мимовільна увага - це зосередженість свідомості, викликана зовнішніми причинами, зокрема певними особливостями об'єктів дійсності: інтенсивністю подразнення (сильний звук, яскравий колір), динамічністю, новизною, незвичайністю, контрастністю об'єктів уваги порівняно з іншими об'єктами. Мимовільну увагу частіше викликають значущі для людини подразники, які відповідають її потребам та інтересам. Так, актор швидше за інших помітить нову театральну афішу, знайде необхідні атрибути костюма, виявить природні або фальшиві інтонації у мовленні свого колеги на сцені.

Довільна увага - це увага, яка виникає внаслідок свідомих вольових зусиль людини, регулюється нею і визначається цілеспрямованістю, стійкістю, організованістю. В багатьох ситуаціях ми визначаємо, на що спрямовувати уваги, залишаємося уважними навіть тоді, коли стикаємося з чимось нецікавим, складним, або опиняється в несприятливих умовах (шум, відволікання на інші завдання). Вольові зусилля потрібні і для того, щоб зберегти увагу під дією інших досить привабливих стимулів - наприклад, для того, щоб відмовитися від приємного відпочинку і завершити складне завдання.

Післядовільна увага - це увага, яка стає мимовільною після застосування вольових зусиль та досягнення зосередженості на об'єкті. Наприклад, приступаючи до вивчення ролі, актор усвідомлює потребу в цій діяльності. Однак, при цьому він може стикнутися з перешкодами - немає настрою, втомився, є інші проблеми, які потребують негайного розв'язання. Для того, щоб зосередитися на виконанні завдання, він мусить мобілізувати свою волю, сконцентруватися на ролі. Згодом він захоплюється роботою і стає уважним. Перехід від довільної уваги до мимовільної значно зменшує напругу - адже йому не треба докладати стільки зусиль, як раніше. Завдяки післядовільній увазі він менше втомлюється і зберігає необхідний функціональний стан протягом тривалого часу.

Серед різновидів уваги іноді виокремлюють ще зосереджену увагу - спрямовану на один об'єкт чи вид діяльності. Зосереджена увага може бути статичною і динамічною. Статична увага характеризується збереженням високої інтенсивності протягом часу, необхідного для спостереження за об'єктом чи

терміну виконання діяльності. Динамічна увага визначається зростанням інтенсивності на початку роботи і подальшим її збереженням протягом усього періоду виконання.

Увазі притаманні такі властивості, як:

вибірковість – виявляється в зосередженості свідомості на одних об'єктах та ігноруванні інших;

концентрація – полягає в зосередженості свідомості на головному та одночасному відволіканні від другорядного – того, що не має значення для людини в даний момент;

розподіл уваги – визначається здатністю до утримання в свідомості декількох об'єктів або до виконання декількох видів діяльності одночасно;

переключення уваги – полягає в довільному перенесенні спрямованості уваги з одного об'єкта на інший;

стійкість – характеризується здатністю затримуватися на сприйманні об'єкта протягом певного часу;

обсяг уваги – визначається кількістю об'єктів, які можуть бути сприйняті одночасно з достатньою чіткістю;

інтенсивність – характеризується відносно більшими витратами нервової енергії, використаними для виконання певного виду діяльності і супроводжується високою ефективністю перебігу психічних процесів, які беруть участь в цій діяльності: чіткістю, швидкістю, ясністю;

відволікання – полягає в зникненні зосередженості на об'єкті, як правило, внаслідок відсутності вольового зусилля та інтересу до нього.

ОСНОВНІ ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ:

1. Поняття про пізнавальні психічні процеси.
2. Сенсорно-перцепторна сфера як початкова ланка процесу пізнання.
3. Визначення процесу відчуття.
4. Класифікація видів відчуття (екстерорецептори, інтерорецептори, пропріорецептори).
5. Психологічна характеристика відчуття (нижній, верхній і абсолютний пороги, адаптація, інтенсивність та ін.).
6. Індивідуальний розвиток відчуттів.
7. Визначення процесу сприйняття.
8. Психологічні властивості сприйняття (вибірковість, апперцепція, осмислення, узагальнення та ін.).
9. Види сприйняття (предметне, простору, часу).
10. Індивідуальний розвиток процесу сприйняття.
11. Поняття про ілюзії та галюцинації.
12. Поняття про пам'ять.
13. Характеристика основних процесів пам'яті.
14. Класифікація видів пам'яті та їх взаємозв'язок.
15. Властивості пам'яті (обсяг, швидкість, широта, точність, готовність).
16. Порушення пам'яті (амнезія та її види).
17. Поняття про увагу.
18. Класифікація видів уваги та їх характеристика.
19. Характеристика основних властивостей уваги.
20. Порушення уваги.

Питання для самостійного вивчення:

1. Фізіологічні механізми процесів відчуття та сприймання.
2. Психологічні теорії пам'яті (асоціативна, діяльнісна, фізіологічна та біохімічна).

Питання контролю та самоконтролю:

1. У чому полягає особливість відчуттів як суттєвої форми відображення дійсності?
2. В чому полягає значення відчуттів в житті та діяльності людини?

3. За якими принципами відчуття поділяють на різновиди.
4. Охарактеризуйте основні види відчуттів. Наведіть приклади.
5. Якими є основні властивості відчуттів? Охарактеризуйте їх.
6. Що таке адаптація?
7. Чим відрізняються явища адаптації від сенсibiliзації?
8. Головні пороги чутливості і чим вони визначаються?
9. Чим сприймання відрізняється від відчуттів?
10. Охарактеризуйте найважливіші особливості пам'яті як пізнавального процесу?
11. Які вам відомі психологічні теорії та механізми пам'яті?
12. Охарактеризуйте основні процеси пам'яті.
13. Що таке запам'ятовування і які його основні види?
14. Поняття про смислове і механічне запам'ятовування та їх місце і роль у засвоєнні знань.
15. Що таке відтворення, його види та роль у процесі засвоєння знань.
16. Що таке забування, які його причини.
17. Характеристика основних видів пам'яті.
18. Якими є головні умови продуктивного запам'ятовування?
19. У чому виявляються індивідуальні відмінності пам'яті?
20. Назвіть відомі вам розлади пам'яті.
21. Визначення поняття увага.
22. Характеристика основних властивостей уваги.
23. Характеристика основних видів уваги.
24. Які умови потрібні для виникнення і підтримання довільної уваги?
25. Що таке неуважність? Як її визначити?

Список рекомендованої літератури:

1. Введение в психологию / Под общ. ред. проф. Петровского А.В. - М., Изд. центр «Академия», 1996.
2. Вітенко І. С. Загальна та медична психологія. - К., Здоров'я, 1994.
3. Гамезо М.В., Домашенко І.А. Атлас по психології. - М., Просвещение, 1986.
4. Загальна психологія / За заг. ред. С.Д. Максименка. — К., 2000.
5. Климов Е. Общая психология. Общеобразовательных курс. 1999.
6. Климов Е. Основы психологии. Практикум. Уч. пособие. 1999.
7. Крутецкий А.В. Психология. - М., Просвещение, 1986.
8. Максименко С.Д. Общая психология. - К., 1999.
9. Немов Р.С. Психология. -М., 1995.
10. Общая психология / Под ред. Богословского В.В. - М., 1981.
11. Основы загальної психології / За ред. С.Д. Максименка. -К., 1998.
12. Основы психології / За ред. Киричука О.В., Роменця В.А. -К., 1996.
13. Практикум по общей психологии / Под ред. Щербакова А.И. - М., Просвещение, 1990.
14. Психологія. Підручник / За ред. Трофімова Ю.Л. - Київ, "Либідь", 1999.
15. Психологія. Словарь / Под ред. Петровского А.В., Ярошевского М.Г. - М., 1990.
16. Психологія. Учебник. -М., «Проспект», 1998.
17. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. — М., Педагогика, 1989.

Практичне заняття 3.

ТЕМА: Психодіагностика індивідуальних відмінностей мислення та уяви.

МЕТА: Поняття мислення та розуміння його специфіки у порівнянні з безпосереднім чуттєвим відображенням. Соціальна природа мислення. Основні теорії мислення. Психологічна характеристика мислення як процесу вирішення задач. Поняття проблемної ситуації. Розумові операції як основні механізми мислення. Логічні форми мислення. Класифікація видів мислення. Індивідуальні відмінності мислення, їх діагностика та розвиток. Прояв інтелектуальних здібностей у професійній діяльності лікаря.

Поняття про уяву та її своєрідність як пізнавального процесу. Фізіологічна основа уяви. Класифікація видів уяви, їх характеристика. Мрія як особливий вид уяви. Прийоми створення образів уяви. Уява і особистість. Уява в професійній діяльності лікаря.

ПЛАН ЗАНЯТТЯ:

1. Вступне слово викладача і перевірка теоретичної підготовки і практичних навичок.
2. Обстеження хворих із збереженим та зниженим інтелектом.
3. Ознайомлення з методиками експериментального дослідження мислення та інтелекту.
4. Резюме викладача.

Короткий зміст теми.

Мислення – це психічний пізнавальний процес опосередкованого й узагальненого відображення людиною предметів і явищ об'єктивної дійсності в їхніх істотних зв'язках та відношеннях.

Процес мислення визначається такими особливостями:

1. має опосередкований характер, оскільки базується не тільки на безпосередніх відчуттях, а й на даних минулого досвіду, які збереглися в пам'яті людини;
2. спирається на знання людини про загальні закони природи і суспільства, оскільки в ході мислення людина використовує знання тих загальних положень, в яких відображені найзагальніші зв'язки та закономірності навколишнього світу;
3. виходить з «живого споглядання», але не зводиться до нього, оскільки відображення зв'язків та відносин між явищами відбувається в узагальненому вигляді – як таких, що мають загальне значення для всіх явищ певного класу, а не тільки для одного явища, котре спостерігається;
4. забезпечує відображення зв'язків та відношень між предметами у словесній формі, завдяки чому стають можливими абстрагування та узагальнення щодо визначення сутності предметів і явищ та зв'язків між ними;
5. відбувається у взаємозв'язку з практичною діяльністю людини, тобто є таким відображенням об'єктивного світу, яке відповідає завданням, що виникають перед людиною;

Мислення відбувається завдяки мисленнєвим діям та операціям. Мисленнєві дії – це дії з об'єктами, відображеними в думці у формі образів, уявлень, понять. Виконуючи мисленнєві дії, людина не контактує безпосередньо з предметами і не змінює реально їх будову та розміщення.

Кожна мисленнева дія включає в себе мисленнєві операції. До числа найважливіших з них належать:

аналіз – розчленування складного об'єкта на частини, виокремлення в них аспектів, елементів, ознак, властивостей;

синтез – мисленнева операція, котра дає змогу перейти від частин до цілого, об'єднати окремі частини в якісно нове ціле;

порівняння – операція, що полягає у співставленні предметів і явищ, їх властивостей та відношень, виявленні спільних рис та відмінностей між ними;

абстрагування – операція, яка базується на відволіканні від неістотних ознак предметів і явищ та виокремленні в них основного, головного;

конкретизація – рух думки від загального до часткового;

узагальнення – об'єднання багатьох предметів і явищ за істотними ознаками, виявленими в процесі абстрагування;

класифікація – групування об'єктів за певними ознаками;

систематизація – об'єднання багатьох об'єктів на основі виокремлення гранично широких ознак; спосіб упорядкування знань.

У процесі мислення особистість отримує певні результати у таких формах, як поняття, судження, умовиводи.

Поняття – це відображення в свідомості людини загальних і суттєвих властивостей предмета або явища та зв'язків між ними. Поняття можуть бути: а) конкретними, в яких відображаються конкретні предмети, явища та зв'язки між ними (наприклад, «театр», «сцена», «актор», «п'єса»); б) абстрактними, в яких визначаються істотні ознаки та властивості відокремлено від самих об'єктів (наприклад, «трагічне», «комічне», «прекрасне», «потворне», «майстерність», «талант»).

Судження вважають основними формами мислення, в яких утверджуються та відображаються зв'язки між предметами і явищами дійсності (наприклад: «Театр володіє унікальними можливостями впливу на розвиток людини»).

Умовиводи – це результат виведення нового судження з одного або декількох суджень. Вони поділяються на:

індуктивні умовиводи – судження, що дають змогу зробити узагальнення на підставі часткового; дедуктивні умовиводи – судження, які уможливають здобуття знання про часткове на підставі загальних висновків та положень;

умовиводи за аналогією – судження, які формуються на підставі подібності певних істотних ознак об'єктів і дають змогу визначити подібність цих об'єктів;

Види мислення: наочно-дійове (практично-дійове), наочно-образне, абстрактно-логічне.

Наочно-дійове мислення розвивається в ході практичної діяльності. Воно супроводжується формуванням думки в процесі виконання безпосередніх дій з предметами. Такий вид мислення притаманний дитині раннього віку, яка пізнає предмети, безпосередньо маніпулюючи ними: роз'єднує, з'єднує, переміщує, співвідносить один з одним.

Наочно-образне мислення виникає дещо пізніше – у дошкільному віці, коли під час сприймання предметів дитина визначає їх певні (не завжди головні) особливості, використовує для їх заміни інші предмети, позначає їх словами. Наприклад, граючись, діти нерідко використовують заміники справжнього посуду, меблів, «печуть» пиріжки з піску тощо. Перебіг наочно-образного мислення відбувається у формі образів, які дитина сприймала у своєму житті.

Абстрактно-логічне мислення виступає в словесній формі у вигляді абстрактних понять. Засвоєння понять розпочинається в дитячому віці і продовжується протягом життя. Людина оволодіває системами понять (наприклад, системою історичних понять), якими вона може оперувати, осмислюючи те чи інше явище. Поняття не мають безпосереднього чуттєвого підґрунтя – тобто мислення може виходити за межі чуттєвого пізнання. Водночас мислення не може повністю відірватися від відчуттів, сприймань, уявлень. Тому у ході формування понять, особливо на ранніх етапах особистісного розвитку, варто спиратися на наочно-чуттєвий досвід.

Індивідуальні властивості мислення:

швидкість – здатність оперативно визначати особливості завдання та знаходити шляхи його розв'язання;

глибина – властивість щодо аналізу, порівняння, знаходження суттєвих зв'язків, тобто здатність до урахування всіх відомих даних, необхідних для розв'язання завдання;

широта – властивість залучати до розв'язання ситуації усі засоби: як задані в умовах завдання, так і ті, що належать до інших сфер знання;

гнучкість – здатність швидко переключатися з одного способу розв'язання завдання на інший, знаходити нестандартні шляхи розв'язання;

самостійність – здатність самостійно, без сторонньої допомоги визначати нові завдання, знаходити шляхи їх розв'язання;

критичність – здатність адекватно оцінювати предмети та явища, не підпадаючи під вплив чужої думки;

послідовність – здатність упорядкувати способи та варіанти розв'язання завдання, здійснювати цей процес поетапно, не відволікаючись на другорядні питання.

Інтелект (від лат. Intellectus - розум) - стійка структура розумових здібностей індивіда, рівень її пізнавальних можливостей, механізм психічної адаптації індивіда до життєвими ситуацій, розуміння істотних взаємозв'язків дійсності, включеність індивіда в соціокультурний досвід соціуму.

Уява - це психічний процес створення людиною нових образів на основі її попереднього досвіду.

Функції уяви:

- 1) моделювання кінцевого результату діяльності людини і тих засобів, які необхідні для його досягнення;
- 2) створення програми поведінки людини, коли проблемна ситуація невизначена;
- 3) створення образів, які не програмують діяльність, а підмінюють її;
- 4) створення образів об'єктів з опорою на схеми та описи;

5) створення принципово нових предметів та явищ тощо.

Класифікація уяви:

За характером продуктивності виокремлюють:

відтворювальну (репродуктивну) уяву, продукти якої вже були відомі раніше;

творчу (продуктивну) уяву.

За мірою свободи, довільності визначають:

пасивну уяву - що виявляється у хворобливих фантазіях, маренні, або в такому фантазуванні, яке не має усвідомленої мети;

активну уяву - яка відбувається в межах творчої діяльності, підкорена певній меті.

За характером образів визначають:

конкретну уяву - в ній уявляються певні предмети, речі тощо;

абстрактну уяву, що оперує більш узагальненими образами (схемами, символами).

За відношенням до актуальної ситуації виокремлюють:

сприймаючу уяву (яка прикована до ситуації);

творчу уяву (яка здатна вийти за межі ситуації).

За якісними особливостями, зумовленими конкретними сферами застосування, Т.А. Рібо наводить такі типи уяви:

пластична, яка застосовує точно визначені у просторі образи та їх сполучення, що відповідають дійсним відношенням предметів, має зовнішній характер;

розпливчаста, яка застосовує емоційні образи, котрі не мають певних обрисів у просторі (уява у музиці);

містична, яка застосовує символи; містицизм перетворює природні образи на символічні, прагнучи втілити ідеал у формах зовнішньої природи;

наукова - насичена науковим мисленням (у науках, які тільки будуються, вона постає як наукова міфологія; у науках, що склались, вона оживляє логічні схеми);

уява в практичному житті й механіці, образи якої в разі потреби втілюються в речову форму;

уява у сфері торгівлі - тут найбільша роль належить інтуїції, оскільки цей тип уяви стосується здогадок;

уява у сфері утопії - тут образи уяви відображають етичні та соціальні стосунки.

Процес створення образів уяви, або фантазій, може мати мимовільний і довільний характер. Коли в уяві людини створення нових образів не кероване спеціальною метою, уява має мимовільний характер. Наприклад, під впливом розповіді вчителя створюються нові образи, відбувається їх роз'єднання або поєднання. Під час читання художнього твору в уяві виникають, без спеціального наміру, образи героїв твору, місцевість, де відбуваються події, час, коли вони відбуваються тощо. Мимовільну уяву зумовлюють потреби і почуття. Коли людина ставить спеціальну мету створити образ того чи іншого об'єкта, уява набуває довільного характеру. Наприклад, командир під час занять пропонує солдатам уявити пересічну болотисту місцевість, мінні поля, брід річки тощо за картою.

Залежно від характеру діяльності людини довільну уяву поділяють на відтворювальну, або репродуктивну, і творчу. Відтворювальну уяву поділяють на залежну та незалежну. Уява, яка ґрунтується на образах предметів та явищ, які людина сприймала раніше, має назву відтворювальної залежної. Уяву, що спирається на створення образів внаслідок опису, схеми, карти, графіка тощо, називають відтворювальною незалежною. Читаючи навчальну й художню літературу, вивчаючи географічні карти та історичні матеріали, людина відтворює за допомогою уяви те, що відображено в художніх творах, в історичних документах. Особистості доводиться уявляти незнайомі об'єкти та явища на основі їх опису. Відтворювальна уява обслуговує спілкування людей. Цим видом уяви користується інженер, який вивчає нову для нього машину за кресленнями. Творча уява полягає у створенні нових предметів та явищ. Вона має умисний характер і завжди залучена у творчу діяльність. Творчість становить собою діяльність, внаслідок якої людина відкриває щось нове, створює нові оригінальні твори, нові матеріальні та духовні цінності. Творча уява необхідна там, де діяльність людини набуває творчого характеру, це невід'ємна умова будь-якого різновиду творчості. Творча і репродуктивна уява взаємопов'язані й переходять одна в одну. Уяву поділяють ще на активну й пасивну. Активна уява завжди спрямована на виконання творчого або логічного завдання. Процес зберігання в головному мозку інформації - динамічний, тобто відбувається поступова зміна змісту матеріалу і взаємне переміщення його елементів. Цей процес відображає активну уяву. Звідси - інтуїція, прозріння. Активна уява спрямована переважно назовні. Вона визначається й контролюється волею і може бути відтворювальною (репродуктивною) або творчою. Апарат уяви становить умову творчої діяльності особистості. Пасивна уява протікає без поставленої мети, інколи - як ілюзія життя, де людина говорить, діє уявно. Вона тимчасово віддаляється у світ фантастичних, далеких від реальності уявлень. Такі уявлення людина може викликати зумисно. Зумисно викликані образи фантазії, які не пов'язані з волею і спрямовані на втілення їх у життя, називають мареннями. Кожній особистості властиві марення, в них легко віднайти зв'язок продуктів уяви з потребами людини. Скажімо, військовослужбовці в бойових умовах відтворюють образи своєї сім'ї, себе

в ній, своїх дітей, зустрічі з коханими, друзями тощо. Коли потреби людини надзвичайно сильні, а можливості їх задоволення мізерні, то уява розвивається з дивовижною силою. Задоволена потреба не породжує уяву. Якщо більшість потреб реалізувати неможливо, то в людини виникає домінанта незадоволеності, що породжує зміну особистості з відходом від реальності, страждання, впертість, неврози.

Уява виявляється в різній за змістом діяльності, тому розрізняють такі види уяви, як художня, наукова, технічна тощо. Усі ці види уяви мають свої особливості.

Особливим видом уяви є мрія. Мрія - це уява бажаного майбутнього. У мріях створюються образи бажаного. Значення мрії в житті людини надзвичайно велике. У мріях виявляється зв'язок уяви людини з її потребами, почуттями, прагненнями. Мрії стають поштовхом у творчій діяльності, в чому переконає нас життя багатьох видатних людей.

ОСНОВНІ ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ:

1. Визначення поняття мислення як пізнавального процесу.
2. Розуміння мислення, його специфіки у порівнянні з безпосереднім чуттєвим відображенням.
3. Відмінні особливості мислення як відображення дійсності.
4. Основні теорії мислення у вітчизняній психології:
 - теорія мислення І.М. Сеченова (основні елементи мислення)
 - теорія мислення Л.С. Виготського (процес мовного мислення)
 - теорія мислення С.Л. Рубінштейна (закономірності аналізу, синтезу та узагальнення).
 - теорія мислення П.Я. Гальперіна (генетичний підхід в теорії мислення).
 - теорія мислення в українській психологічній школі (основні підходи та експериментальні факти в роботах Г.С. Костюка).
5. Психологічна характеристика мислення як процесу вирішення задач
6. Мислительні операції як основні механізми мислення (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, абстрагування, конкретизація, класифікація).
7. Форми мислення (уявлення, поняття, судження, умовивід, переконання).
8. Основні види мислення, їх класифікація.
9. Поняття про індукцію і дедукцію.
10. Індивідуальні властивості мислення (самостійність, широта, глибина та ін.).
11. Поняття про інтелект та інтелектуальний розвиток людини.

Питання для самостійного вивчення:

1. Нейрофізіологічні механізми мислення.
2. Методи дослідження мислення та інтелекту.

Питання контролю та самоконтролю:

1. У чому полягають специфічні особливості мислення як вищої форми пізнавальної діяльності?
2. У чому полягає особливість опосередкованого способу пізнання дійсності?
3. В чому єдність чуттєвого пізнання і мислення?
4. Розкрийте роль мислення в житті та діяльності людини.
5. Доведіть, що мислення глибше, повніше, точніше відображає зовнішній світ, ніж чуттєве пізнання.
6. Що є фізіологічною основою мислення?
7. Дайте характеристику основним операціям мислення.
8. Розкрийте роль розумових операцій мислення в медичній діяльності.
9. За якими принципами мислення поділяється на різновиди? Що покладено в основу класифікації видів мислення?

10. Дайте характеристику і наведіть приклади основних видів мислення.
11. Охарактеризуйте особливості суджень і умовиводів.
12. Дайте визначення поняттю наведіть приклади.
13. Який взаємозв'язок між мовою і мисленням?
14. Назвіть індивідуальні характеристики мислення.
15. Які розлади мислення вам відомі?

Список рекомендованої літератури:

1. Введение в психологию / Под общ. ред. проф. Петровского А.В. - М., Изд. центр «Академия», 1996.
2. Вітенко І. С. Загальна та медична психологія. - К., Здоров'я, 1994.
3. Гамезо М.В., Домашенко І.А. Атлас по психології. - М., Просвещение, 1986.
4. Загальна психологія / За заг. ред. С.Д. Максименка. — К., 2000.
5. Климов Е. Общая психология. Общеобразовательных курс. 1999.
6. Климов Е. Основы психологии. Практикум. Уч. пособие. 1999.
7. Крутецкий А.В. Психология. - М., Просвещение, 1986.
8. Максименко С.Д. Общая психология. - К., 1999.
9. Немов Р.С. Психология. - М., 1995.
10. Общая психология / Под ред. Богословского В.В. - М., 1981.
11. Основы загальної психології / За ред. С.Д. Максименка. - К., 1998.
12. Основы психології / За ред. Киричука О.В., Роменця В.А. - К., 1996.
13. Практикум по общей психологии / Под ред. Щербакова А.И. - М., Просвещение, 1990.
14. Психологія. Підручник / За ред. Трофімова Ю.Л. - Київ, "Либідь", 1999.
15. Психология. Словарь / Под ред. Петровского А.В., Ярошевского М.Г. - М., 1990.
16. Психология. Учебник. - М., «Проспект», 1998.
17. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. — М., Педагогика, 1989.

Практичне заняття 4.

ТЕМА: Психодіагностика і вдосконалення емоційно-вольових якостей особистості.

МЕТА: Поняття про емоції та почуття. Психологічні теорії емоцій. Фізіологічні основи емоцій та почуттів. Вираження емоцій та почуттів. Форми переживання емоцій та почуттів. Види емоцій. Види почуттів. Вищі почуття. Основні параметри емоційного процесу. Емоції і здоров'я людини. Врахування емоційного стану пацієнта в процесі лікування. Роль емоційних станів у регуляції поведінки та діяльності людини. Діагностика емоційної сфери особистості.

Поняття про волю. Фізіологічна основа волі. Психологічні теорії волі. Поняття про довільну та мимовільну дію. Проста та складна вольова дія, їх аналіз. Поняття про вольове зусилля та силу волі. Безвілля та його причини. Основні вольові якості особистості, їх формування. Вольові якості лікаря та їх значення в професійній діяльності.

ПЛАН ЗАНЯТТЯ:

1. Вступне слово викладача і перевірка теоретичної підготовки і практичних навичок.
2. Обстеження пацієнтів без розладів та з емоційними розладами.
3. Обстеження хворих з порушенням довільної діяльності.
4. Ознайомлення з методиками експериментального дослідження емоцій і волі.
5. Резюме викладача.

Короткий зміст теми.

Емоції - особливий клас психічних станів, які відображають переживання суб'єкту до об'єкту. Основними функціями емоцій є: сигнальна, пізнавальна, мотиваційна.

Настрій - відносно тривалий, стійкий психічний стан помірної або слабкої інтенсивності, що виявляється як позитивний або негативний емоційний фон психічного життя індивіда. Настрій може бути радісним або сумним, бадьорим або пригніченим. Джерелом виникнення того чи іншого настрою є, як правило, стан здоров'я або становище людини серед людей; задоволена чи незадоволена вона своєю роллю в сім'ї і на роботі. Разом з тим настрої, у свою чергу, впливає на ставлення людини до свого оточення: неоднаковим воно буде у радісному настрої і, наприклад, у пригніченому. Настрій до певної міри залежить і від фізичного стану людини. Нездужання, сильне стомлення, недосипання пригнічують настрій, тоді як міцний сон, здоровий відпочинок, фізична бадьорість сприяють піднесеності настрою.

Афект - інтенсивна і відносно короткотривала емоційна реакція, пов'язана з різкою зміною важливих для суб'єкта життєвих обставин; характеризується яскраво вираженими руховими виявами та змінами у функціях внутрішніх органів. В основі афекту лежить стан внутрішнього конфлікту, породженого суперечностями між вимогами, що висуваються до людини, і можливостями їх виконати. Афект розвивається у критичних умовах, коли людина не здатна знайти адекватний вихід із небезпечних, часто несподіваних ситуацій. Розрізняють фізіологічний і патологічний афекти. У стані фізіологічного афекту людина, незважаючи на потрясіння, що виникло раптово, здатна керувати своєю діяльністю або контролювати її. Цей афект виникає як реакція організму на сильний і несподіваний подразник. Характеризується звуженням свідомості, зниженням самоконтролю та самокритики.

Патологічний афект здебільшого спричиняється відносно слабким подразником, наприклад, незначною образою. Як правило, патологічний афект супроводжується значним руховим і мовним збудженням людини. Порушуються змістові зв'язки між окремими словами. Людина не контролює свої дії і не в змозі усвідомлювати свої вчинки. Вона може образити, скоїти вбивство. Для стану афекту характерне потьмарення свідомості, під час якого увагу людини цілком поглинають обставини, що склалися до афекту, і нав'язані ним дії. Порушення свідомості може призвести до того, що згодом людина не буде в змозі згадати окремі епізоди події, що зумовила цей афект, а в результаті надзвичайно сильного афекту можлива непритомність і повна амнезія.

Пристрасть - це сильне, стійке всеохоплююче почуття, яке домінує над іншими спонуками людини і призводить до зосередження на предметі пристрасті всіх її сил і поривань. Причини формування

пристрастей різні. Вони можуть визначитися усвідомленими ідейними переконаннями, виходити з тілесних потягів. Пристрасть нерідко є рушійною силою великих справ, подвигів, відкриттів.

Захоплення - наснага, запал, підвищений інтерес до чогось; заняття, що цілком поглинає кого-небудь, закоханість у когось, серцеве благоговіння перед кимось.

Гострі афективні транзиторні стани розглядаються як стани крайнього емоційного напруження, зумовленого психічними травмами чи кризовими ситуаціями. Вони продовжуються від декількох хвилин до багатьох годин, інколи до 1–2 діб. Потреба в природному сні слугує межею, яка визначає максимальну тривалість гострої афективної реакції. При гострих афективних реакціях в певні моменти тяжкість афекту може наближатися до такого рівня, що особа погано керує своїми діями і не віддає собі достатнього звіту щодо їх наслідків. Та психотичного рівня афект ніколи не досягає: орієнтування в оточуючому не порушено, подальшої повної амнезії не буває, здатність керувати своїми діями повністю не втрачається. Деякі автори прирівнюють гострі афективні реакції до «аномальних непсихотичних афектів». Вочевидь, із судово-психіатричної точки зору, деякі варіанти гострих афективних реакцій являють собою так звані фізіологічний афект, аномальний афект, емоційне збудження і можуть розглядатися як медичний критерій в плані визнання особи обмежено осудною.

Класифікація емоцій. Переживання людини дуже різноманітні, їх поділяють на види за змістом, характером того ставлення людини до об'єктивної дійсності, яке в них виявляється, за ступенем їхнього розвитку, силою й особливостями їхнього прояву. Відповідно до цього всю різноманітність людських переживань можна поділити на дві групи: переживання, що є відображенням ситуативного ставлення людини до певних об'єктів, і переживання, в яких виявляється стійке й узагальнене ставлення до них. Першу групу переживань, як зазначалося, називають емоціями, другу - почуттями у вужчому значенні цього слова.

Емоції поділяють на прості, що є безпосереднім відображенням взаємовідношень людини з тими чи іншими об'єктами, і складні, в яких це відображення має опосередкований характер. За силою, характером прояву і стійкістю серед емоцій виділяють афекти і настрої.

За змістом виділяють насамперед моральні, інтелектуальні та естетичні почуття. Деякі з них можуть набувати характеру пристрастей.

Прості емоції. Викликаються безпосередньо дією на організм тих чи інших об'єктів, пов'язаних із задоволенням його первинних потреб. Вони виникають у зв'язку з відчуттями їхніх властивостей. Останні (кольори, запахи, смаки тощо) бувають нам приємні чи неприємні, можуть викликати задоволення чи незадоволення. Емоції, безпосередньо пов'язані з відчуттями, називають: емоційним тоном відчуттів. Він виникає, зокрема, під час сприймання об'єктів, пов'язаних із задоволенням первинних потреб людини. Переживання задоволення і незадоволення, приємного й неприємного є основними якість елементами емоцій. Будучи полярними, вони виступають у житті людини як єдність протилежностей. Емоційний тон відчуттів і сприймань відіграє важливу роль у діяльності людини. Він регулює її дії, спонукаючи її шукати одні об'єкти й уникаючи інших, відмовлятися, захищатися від них. Складні емоції. У процесі життя і діяльності людини елементами її переживання перетворюються на складні емоції, пов'язані з розумінням їхніх об'єктів, усвідомленням їхнього життєвого значення. До складних емоцій належать радість, смуток, страх, гнів, сором тощо. К. Ізард називає їх "фундаментальними емоціями", які мають свій спектр психологічних характеристик і зовнішніх проявів.

На найвищому рівні свого розвитку емоції виявляються як почуття – найскладніші емоційні утворення, стійкіші і триваліші за емоції психічні явища, що мають чітко виражений предметний характер і виникають стосовно матеріальних та духовних об'єктів, які становлять вищі потреби особистості. В почуттях узагальнено весь емоційний досвід особистості. Тому в процесі життєдіяльності вони з'являються пізніше за емоції, а їх перебіг великою мірою залежить від виховання. Поступово саме почуття стають детермінантами емоційної сфери людини. З усієї їх сукупності прийнято виокремлювати чотири великі групи вищих почуттів: моральні, інтелектуальні, практичні та естетичні.

Моральні почуття відображають ставлення людини до людини і до суспільства. У позитивному значенні вони виявляються як любов, повага, співчутливість, милосердність, патріотизм, відданість, обов'язковість, відповідальність, безкорисливість та ін. Існують і негативні, аморальні почуття: зневага, жорстокість, жадібність, безвідповідальність, зверхність, егоїзм, злорадість.

Інтелектуальні почуття виявляються у ставленні людини до процесу пізнання. За наявності позитивного ставлення вона переживає інтерес до знань, відкриття нового, допитливість. У протилежному випадку спостерігається відсутність пізнавальних інтересів, інтелектуальна пасивність, байдужість.

Практичні почуття відображають ставлення людини до діяльності – це інтерес до діяльності, задоволення від самої діяльності та отриманого результату, гордість від успіхів, або байдужість до діяльності та її результатів.

Естетичні почуття відбиваються у ставленні людини до прекрасного і потворного, що пов'язано з розумінням краси, гармонії, трагічного, комічного, вишуканого, вульгарного. Естетичні почуття сприяють формуванню естетичного смаку і переживаються як естетична насолода, захоплення, відраза тощо. Переживання естетичних почуттів дає змогу виокремити в повсякденному житті гарні речі, явища, людей, вчинки, піднятися до сприйняття вищих цінностей. Почуття трагічного виникає тоді, коли людина зустрічається зі злом, яке постає у своїй потворності і перемагає (тимчасово чи цілковито) добро. Ставлячись до зла як до принципово несумісного з добром, вона переживає водночас і моральні почуття. Шукаючи способи сприяння добру, вона вдається до інтелектуальної діяльності, що викликає як інтелектуальні, так і праксичні почуття.

Надзвичайно важливим для розвитку особистості є переживання почуття комічного, яке виникає у разі невідповідності між задекларованою значущістю об'єкта (людини, події, факту, явища) та його фактичною безглуздістю, недоладністю. Разом з переживанням схарактеризованих почуттів ми вдаємося і до почуття гумору, що дає змогу побачити позитивні риси у зовні смішних подіях, вчинках, явищах. Людині також властиве почуття іронії, що полягає у протиставленні позитивного негативному, підкресленні недосконалості світу.

Потреби - це відчуття нестачі чогось, що потрібне для підтримання життєдіяльності й розвитку організму, людської особистості, суспільства загалом. Це своєрідний психологічний стан невдоволеності, внутрішньої напруженості, дискомфорту, невідповідності між внутрішнім станом і зовнішніми умовами існування. Цей стан є внутрішнім спонукальним мотивом господарської діяльності, соціального й економічного прогресу. Намагання задовольнити свої потреби мотивує поведінку людини, формує сукупність її інтересів.

Людські потреби надзвичайно різноманітні. Тому є різні їхні класифікації:

за характером виникнення потреби поділяють на біологічні й соціальні. Біологічні - це потреби в повітрі, воді, їжі, теплі, безпеці тощо; виникають із потреби підтримувати життя людини як біологічної істоти. Соціальні - це бажання належати до певного кола людей, набути визнання, користуватися повагою, потреба людини в самореалізації та ін.;

є також потреби, зумовлені розвитком цивілізації. Сучасна людина бажає не просто захисту від холоду чи вітру, а житла з усіма зручностями, не просто одягу, а речей, що відповідають сучасній моді, їй потрібні сучасне медичне обслуговування, газети й транспортні послуги, розваги тощо;

залежно від засобів, що забезпечують задоволення потреб, їх поділяють на матеріальні й нематеріальні. До матеріальних потреб належать ті, які задовольняють за допомогою товарів (товари - це речі, які відчуваємо на дотик: продукти харчування, одяг, взуття, автомобілі, будинки тощо). Нематеріальні потреби задовольняють за допомогою послуг. Є послуги освіти, культури, медицини, юридичних служб та ін.;

за способом задоволення потреби поділяють на індивідуальні й групові, або колективні. Одні потреби (в одязі, житлі, продуктах харчування тощо) людина задовольняє відособлено, інші (у громадському порядку, безпеці, чистоту довкілля та ін.) - спільно. Деякі потреби (в освіті, транспорті, харчуванні) можна задовольняти осібно і спільно. З підвищенням рівня розвитку суспільства дедалі більше потреб задовольняють осібно;

за нагальністю задоволення потреби бувають елементарні, які задовольняють предметами першої потреби (їжа, одяг, житло, медична допомога), і вишукані, які задовольняють предметами розкоші (парфуми, норкові шуби, коштовні прикраси тощо). Те, що декілька років тому вважали предметом розкоші, нині може стати предметом першої потреби. До прикладу, холодильники, телевізори свого часу були предметом розкоші, сьогодні вони є невід'ємною частиною нашого побуту.

Цікаву класифікацію потреб людини запропонував американський соціолог Маслоу (піраміда Маслоу). Усі потреби він поділив на п'ять груп і помістив у геометричну фігуру (піраміду). Найсильнішими і невідкладними з усіх людських потреб є фізіологічні потреби, потреби фізіологічного виживання. Це потреби в їжі, воді, повітрі, сні, фізичній активності, захисті від екстремальних температур тощо. Оскільки ці потреби стосуються біологічного виживання людини, то вони мають бути задоволені на якомусь мінімальному рівні, перш ніж інші потреби вищого рівня стануть актуальними. Так голодна людина ледве чи буде творити музику. Коли фізіологічні потреби певною мірою задоволені, для людини набувають ваги інші потреби - у безпеці і захисті. Сюди відносять потреби: в організації, стабільності, у законі й порядку, у свободі від хвороб, страху і хаосу. Ці потреби забезпечують тривале виживання, є його гарантією. Третій рівень у піраміді Маслоу займають потреби належності й любові (соціальні потреби). Вони починають діяти, коли перші два рівні потреб певною мірою задоволені. На цьому рівні люди намагаються встановлювати стосунки з іншими людьми, у групі, у сім'ї. Інакше людина почуватиметься самотньою, вона відчуватиме громадський остракізм, відсутність дружби. Люди хочуть відчувати любов, добре ставлення інших до себе. Це стосується і дорослих, і дітей. Наступна група потреб пов'язана з потребою самоповаги, визнання. Ці потреби пов'язані з компетентністю, впевненістю

у своїх достоїнствах, досягненнях тощо. Людина має бути впевнена, що вона гідна тієї оцінки, яку їй дають інші. Причому дають, оцінюючи справжні достоїнства, а не надумані. Нарешті, коли ці потреби певною мірою задоволені, то важливою є потреба в самореалізації, тобто потреба стати тим, ким людина й може стати. Людина, досягнувши цього рівня потреб, добивається повної реалізації свого таланту, здібностей і потенціалу особистості. На жаль, цього рівня потреб (самореалізації) досягають дуже небагато людей. (За оцінками Маслоу < 1%). Усередині піраміди потреби можуть бути розташовані по-різному. З віком, зі зміною службового становища тощо на передній план (тобто в основі піраміди) можуть опинитися інші потреби. Ці потреби взаємопов'язані й залежать одна від одної. Однак із незадоволених потреб, та, що є в основі піраміди - найважливіша. Якщо ж її задоволено, то найважливішою стає та, що розміщена на сходинок вище.

Зовнішні вираження емоцій та почуттів виявляються в рухах, позах, у руховій та вокальній міміці, інтонаціях мовлення, рухах очей тощо. Внутрішня, або вісцеральна, вираженість переживань яскраво виявляється у прискороеному серцебитті, диханні, підвищеному кров'яному тиску, змінах в ендокринних залозах, органах травлення та виділення. Ця вираженість буває астеничною або стеничною, тобто виявляється в пригніченні або збудженні. Форми та інтенсивність виявлення емоцій і почуттів значною мірою залежать від вихованості, рівня культури особистості, традицій і звичаїв. Це особливо позначається на вираженості їх зовнішніми засобами — мімічними та пантомімічними рухами, жестами. Внутрішнє ж їх вираження (серцебиття, дихання, дія ендокринної системи) відбувається відносно незалежно від соціальних чинників.

Стрес - це напружений стан організму людини, як фізичний, так і психічний. У перекладі з англійської стрес – це тиск, натиск, напруга. За словами Г. Сельє, стресом є неспецифічна відповідь організму на будь-яку пред'явлену йому вимогу, що допомагає пристосуватися до виниклих труднощів, упоратися з ними. Як засновник вчення про стрес, Г. Сельє писав: «Не слід боятися стресу. Його не буває тільки в мертвих. Стресом треба управляти. Керований стрес несе в собі аромат і смак життя». Виділяють наступні види стресу: фізичний, психічний, соціальний. Сельє ввів також поняття — еустрес і дистрес. Еустрес — це (дослівно) — гарний стрес, захисна реакція протікає без втрат для організму, безболісно, дистрес — (дослівно) — це надмірний стрес, захист від фактора, що ушкоджує, відбувається зі збитком для організму, з ослабленням його можливостей. Ясно, що чим вище інтенсивність стресорного впливу, тим вище імовірність переходу еустреса в дистрес.

У ході розвитку стресу спостерігають три стадії:

1. Стадія тривоги. Це найперша стадія, що виникає з появою подразника, що викликає стрес. Наявність такого подразника викликає ряд фізіологічних змін: у людини учащається подих, трохи піднімається тиск, підвищується пульс. Змінюються і психічні функції: підсилюється порушення, вся увага концентрується на подразнику, виявляється підвищений особистісний контроль ситуації. Усе разом покликано мобілізувати захисні можливості організму і механізми саморегуляції на захист від стресу. Якщо цієї дії досить, то тривога і хвилювання вщухають, стрес закінчується. Більшість стресів дозволяється на цій стадії.

2. Стадія опору. Настає у випадку, якщо стрес фактор, що викликав, продовжує діяти. Тоді організм захищається від стресу, витрачаючи "резервний" запас сил, з максимальним навантаженням на всі системи організму.

3. Стадія виснаження. Якщо подразник продовжує діяти, то відбувається зменшення можливостей протистояння стресові, тому що виснажуються резерви людини. Знижується загальна опірність організму. Стрес "захоплює" людину і може призвести до хвороби.

Властивості емоцій

Полярність - вказує на можливість зміни будь-якої емоції, на її протилежність (задоволення - незадоволення; радість - горе; любов - ненависть).

Інтегральність - домінування відносно інших станів та реакцій, охопленість всього організму. Зв'язок із життєдіяльністю організму: з органами кровообігу, дихання, травлення, залоз внутрішньої та зовнішньої секреції.

Інтенсивність - властивість, яка свідчить про ступінь вираженості емоційного явища.

Тривалість емоційних явищ характеризується часом їх існування.

Активність - здатність емоцій стеничним (підсилюючим) або астеничним (пригнічуючим) чином впливати на діяльність.

Глибина емоційних явищ залежить від того, якими подіями - пересічними чи життєво важливими - вона викликана, а також від того, в якому зв'язку між собою перебувають ці явища.

Конкретними емоційними властивостями особистості є емоційна стійкість, запальність, емоційна чуйність, вразливість, емоційна глибина, емоційна ригідність, лабільність емоцій, емоційна стійкість, експресивність, емоційність тощо.

Воля - це свідоме управління людиною своєю діяльністю та поведінкою, що виявляється у прийнятті рішення, подоланні труднощів і перешкод на шляху досягнення мети, виконання поставлених завдань. Воля виявляє себе у двох взаємопов'язаних функціях - спонукальній та гальмівній. Основним проявом волі є вольова дія. Вольові дії можуть бути простими і складними.

Проста вольова дія – це така дія, здійснення якої не потребує особливого напруження сил і спеціальної організації. Вона характеризується безпосереднім переходом від бажання до рішення та до його реалізації.

У простій вольовій дії можна визначити такі етапи:

- усвідомлення мети й бажання досягти її;
- усвідомлення можливостей досягнення мети;
- прийняття рішення;
- виконання рішення.

Перші три етапи можна об'єднати єдиною назвою «підготовча ланка», тоді 4-й етап буде мати назву «виконавчої ланки». Для простої вольової дії є характерним те, що ніякої боротьби мотивів тут не відбувається.

Складна вольова дія потребує значної напруги, терплячості, наполегливості. Воля людини виявляється в подоланні не тільки зовнішніх перешкод, а й внутрішніх конфліктів, породжених, наприклад, бажаннями, які йдуть врозріз із поставленою задачею. Складна вольова дія включає більшу кількість етапів, які реалізуються у такій послідовності:

- усвідомлення мети й бажання досягти її;
- усвідомлення можливостей досягнення мети;
- появу мотивів, які стверджують, або заперечують ці можливості;
- боротьба мотивів і вибір;
- прийняття однієї з можливостей у якості рішення;
- здійснення прийнятого рішення.

Вольові якості особистості є відносно сталими, незалежними від ситуації, стійкими психічними утвореннями. До вольових якостей особистості належать: цілеспрямованість, рішучість, сміливість, мужність, ініціативність, настійливість, стриманість, дисциплінованість та ін.

Цілеспрямованість виявляється у підкоренні людиною своєї поведінки певній життєвій меті; цією головною метою обумовлені більш окремі цілі, досягнення яких стає засобами на шляху до головної. Самостійність знаходить виявлення у вмінні людини дотримуватись власних принципів, єдиної власної лінії у діях, незважаючи на тиск суспільства, зовнішньої ситуації.

Рішучість (в якій співвідносяться імпульсивність і поміркованість, афект і інтелект) виявляється у швидкому та свідомому обранні мети, визначенні шляхів її досягнення, у певності в прийнятому рішенні (тоді як нерішучість виявляється у марних роздумах, ваганнях, передуючих прийняттю рішення, у підкоренні волі людини, боротьбі мотивів, у постійному перегляді вже готових рішень). Наполегливість стосується виконання рішень, вона виявляється у здатності людини втілювати прийняті рішення, досягати мети навіть в умовах серйозних перешкод. Ініціативність передбачає здатність людини до започаткування змін, тобто до встановлення новаторських цілей, до прийняття гнучких рішень і дієвого втілення новацій.

Стриманість виявляється у здатності утримувати психічні та фізичні прояви, які можуть зашкодити досягненню мети. У свідомому підкоренні власної поведінки певним правилам та нормам виявляється дисциплінованість.

Сміливість - це здатність людини долати почуття страху та розгубленості. Мужність - складна якість, яка поєднує сміливість, наполегливість, стриманість, впевненість у собі, вона допомагає людині йти до мети, не зважаючи на втрати й страждання.

ОСНОВНІ ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ:

1. Визначення поняття емоції, їх функції.
2. Характеристика основних емоційних станів (настрій, афект, пристрасть, захоплення, транзиторні афективні стани).
3. Систематика (класифікація) емоцій.
4. Почуття і їх види.
5. Емоції і потреби людини.
6. Зовнішні ознаки емоцій.
7. Поняття про емоційний стрес.

8. Характеристика основних емоційних особливостей (збудливість, імпульсивність, стійкість, швидкість, сила і ритм емоційних переживань).
9. Індивідуальний розвиток і виховання емоцій.
10. Емоційні властивості особистості.
11. Емоційні типи особистості.
12. Визначення поняття воля (довільна діяльність), функції волі.
13. Прості і складні вольові дії.
14. Індивідуальний розвиток і виховання волі.
15. Вольові якості особистості.

Питання для самостійного вивчення.

1. Нейрофізіологічні механізми емоцій.
2. Лімбічна система мозку.
3. Анатомо-фізіологічні особливості довільної діяльності.
4. Емоції і вегетативна нервова система.

Питання контролю та самоконтролю.

1. У чому полягає відмінність між емоціями та почуттями?
2. За якими ознаками можна констатувати, що людина перебуває в стані емоційного збудження?
3. Чи впливають почуття на перебіг пізнавальних процесів?
4. Які функції емоцій вам відомо?
5. Назвіть відомі вам психологічні теорії емоцій.
6. Які сучасні зарубіжні концепції емоцій ви знаєте?
7. Назвіть відомі вам емоційні стани, охарактеризуйте їх головні ознаки.
8. Охарактеризуйте види емоцій та види почуттів.
9. Яка роль почуттів в житті людини?
10. Як почуття впливають на діяльність людини, її хід та результати?
11. Чому моральні, інтелектуальні та естетичні почуття належать до вищих емоцій?
12. Які порушення емоцій та почуттів вам відомо?
13. Що таке воля, яка її природа?
14. Яке значення волі в житті та діяльності людини?
15. У чому виявляються головні функції волі?
16. У чому полягає істотна відмінність між довільною та мимовільною дією?
17. Якими є головні етапи розвитку складної вольової дії?
18. Назвіть вольові якості особистості.
19. Назвіть патологічні зміни вольової сфери особистості.

Список рекомендованої літератури:

1. Введение в психологию / Под общ. ред. проф. Петровского А.В. - М., Изд. центр «Академия», 1996.
2. Вітенко І. С. Загальна та медична психологія. - К., Здоров'я, 1994.
3. Гамезо М.В., Домашенко І.А. Атлас по психології. - М., Просвещение, 1986.
4. Загальна психологія / За заг. ред. С.Д. Максименка. — К., 2000.
5. Климів Е. Обща психологія. Общеобразовательных курс. 1999.
6. Климів Е. Основи психології. Практикум. Уч. посібник. 1999.
7. Крутецкий А.В. Психологія. - М., Просвещение, 1986.
8. Максименко С.Д. Обща психологія. - К., 1999.
9. Немов Р.С. Психологія. - М., 1995.
10. Обща психологія / Под ред. Богословского В.В. - М., 1981.
11. Основи загальної психології / За ред. С.Д. Максименка. - К., 1998.
12. Основи психології / За ред. Киричука О.В., Роменця В.А. - К., 1996.
13. Практикум по общей психологии / Под ред. Щербакова А.И. - М.,

Просвещение, 1990.

14. Психологія. Підручник / За ред. Трофімова Ю.Л. - Київ, "Либідь", 1999.

15. Психология. Словарь / Под ред. Петровского А.В., Ярошевского М.Г. - М., 1990.

16. Психология. Учебник. -М., «Проспект», 1998.

17. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. — М., Педагогика, 1989.

Практичне заняття 5.

ТЕМА: Формування свідомості та самосвідомості.

МЕТА: Психіка та свідомість. Історичний розвиток людської свідомості. Структура свідомості. Поняття про несвідоме. Суспільні форми свідомості та індивідуальна свідомість. Психологічне визначення поняття свідомість. Властивості свідомості. Основні поняття свідомості. Види свідомості (предметна свідомість, самосвідомість, рефлексійна свідомість). Поняття про рівні свідомості особистості. Індивідуальний розвиток свідомості. Поняття про несвідомі процеси. Поняття про ясну свідомість і критерії порушеної свідомості. Сон і снобачення. Основні фази сну за І.П. Павловим. Теорія психоаналізу З. Фрейда і неофрейдизм. Гіпнотичний стан. Основні фази гіпнотичного стану.

ПЛАН ЗАНЯТТЯ.

1. Вступне слово викладача і перевірка теоретичної підготовки і практичних навичок.
2. Показовий розбір хворих із порушенням свідомості.
3. Обговорення.
4. Резюме.

Короткий зміст теми.

Свідомість – це вищий інтегративний рівень психічного відображення, який дозволяє орієнтуватися в самому собі та оточуючому світі, послідовно мислити, контролювати та критично оцінювати перебіг психічних процесів, формувати мету та досягати її реалізації. Виділяють наступні властивості свідомості: обсяг, зміст, ясність, безперервність.

Структура свідомості (за А.В.Петровським, 1966 р.) передбачає:

1) сукупність знань про навколишній світ; 2) закріплене у свідомості розрізнення суб'єкту («Я») і об'єкту (не – «Я»); 3) цілеспрямована діяльність людини; 4) емоційні оцінки в інтерперсональних стосунках.

Функціонування свідомості має свої основні рівні: інстинктивний, інтелектуальний та інтуїтивний. Кожен рівень функціонування визначається певними базовими стимулами. Також виділяють два основні пласти свідомості: предметну та рефлексивну свідомість (В.П.Зінченко).

До предметної (екзистенційної) свідомості входять біодинамічні властивості рухів, досвід певних дій, а також чуттєві образи. До рефлексивної свідомості входять значення (зміст суспільної свідомості, те, що людина засвоює), а також зміст (суб'єктивне розуміння людиною ситуації, інформації та стосунок до них).

Свідомість може існувати у трьох станах: звиклі (бадьорості, сну), змінені (гіпноз), патологічно змінені.

Стан бадьорості (неспляча свідомість) – це усвідомлена форма психічної діяльності, від інтенсивності якої залежить ступінь активації свідомості. Цей стан має три основні фази: реакція просинання, рівень активності бадьорості та стан дрімання.

Сон (спляча свідомість) – це періодичний функціональний стан людини із специфічними поведінковими проявами у вегетативній та моторній сферах, який характеризується нерухомістю та відключенням від зовнішніх сенсорних стимулів. За фізіологічними проявами сон поділяється на дві фази: швидку та повільну. Сон супроводжується сновидіннями, які за своїм походженням є образними уявленнями людини, які сприймаються за реальність. Зміст сновидінь відбиває минулі враження та переживання людини.

Свідомість є не лише індивідуальною, а й включає в себе суспільну функцію. Структура суспільної свідомості складна і багатопланова, і знаходиться в діалектичній взаємодії зі свідомістю індивідуума. Основні форми суспільної свідомості: політична свідомість, правова свідомість, мораль, мистецтво, релігія і філософія.

Самосвідомість – це усвідомлення людиною себе як індивідуальності, скерованість свідомості людини на саму себе: власне тіло, потреби, почуття та поведінку, які також передбачають вивчення, контроль та оцінку людиною власної діяльності.

Ознаки самосвідомості за Карлом Ясперсом, порушення яких веде до патології психічної діяльності: 1) почуття діяльності – усвідомлення себе, як активної істоти; 2) усвідомлення власної цілісності у

кожен момент існування; 3) усвідомлення власної ідентичності; 4) усвідомлення того, що моє «Я» відрізняється від навколишнього світу, від всього, що не є «Я».

Критерії ясності свідомості: 1. Повне орієнтування у собі та в оточуючому (у місці, часі, оточуючих людях) – ауто-алопсихічне орієнтування. 2. Безперервність потоку свідомості. 3. Усвідомлення власного «Я». 4. Критика до своїх висловлювань та поведінки. К.Ясперс виділяв 4 формальні критерії самосвідомості: усвідомлення власної єдності в кожному моменті часу; усвідомлення власної ідентичності; усвідомлення того, що «Я» відрізняється від іншого світу; почуття діяльності – усвідомлення себе в якості активного суб'єкта.

Критерії порушеної свідомості за Карлом Ясперсом: 1) дезорієнтація в місці, часі та власній особі; 2) відсутність чіткого сприйняття оточуючого; 3) порушення мислення; 4) труднощі у спогадах та репродукції подій та суб'єктивні хворобливі прояви.

Теорія психоаналізу, засновником якої став австрійський психіатр Зігмунд Фройд виділяє субстанцію психічного безсвідомого. Безсвідоме – це внутрішня стихія психічних процесів, що включає в себе інстинкти, афекти, базові емоції та потяги. Важливими структурними елементами несвідомого є: сновидіння, потяги та помилкові дії.

Модель особистості, за Фройдом, складається з тривіневого формування:

1)ВОНО - найпримітивніша інстанція, що охоплює все природжене, генетично первинне, підпорядковане принципу задоволення.

2)Я – структура, що діє у відповідності до принципу реальності, виробляючи ряд механізмів, що дозволяють адаптуватися до середовища, справлятися з його вимогами. До основної функції Я відноситься контроль над вимогами інстинктів (Воно)

3)НАД-Я - вмістилище моральних і релігійних почуттів, контролююча субстанція, відображає суспільні ідеали та цінності.

Я зазнає тиску з боку ВОНО та НАД-Я, породжуючи численні інтрапсихічні конфлікти, які людина постійно долає у процесі свого життя.

Гіпноз - тимчасовий стан свідомості, що характеризується звуженням її обсягу, фокусуванням на утриманні навіювання, що пов'язано зі зміною функції індивідуального контролю і самосвідомості.

Основні фази гіпнотичного стану: підготовча, концентрації, розслаблення, дериктиви та зняття гіпнозу.

ОСНОВНІ ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ.

1. Визначення свідомості
2. Структура та основні властивості свідомості.
3. Рівні свідомості.
4. Стани свідомості (звиклі, змінені, патологічно змінені).
5. Суспільні форми свідомості та індивідуальна свідомість.
6. Види свідомості (предметна та рефлексійна свідомість).
7. Індивідуальний розвиток свідомості.
8. Поняття про самосвідомість.
9. Поняття про ясну свідомість і критерії порушеної свідомості.
10. Сон і сновачення. Основні фази сну за І.П. Павловим.
11. Теорія психоаналізу З. Фрейда і неофрейдизм.
12. Гіпнотичний стан. Основні фази гіпнотичного стану.

Питання для самостійного вивчення.

Сучасні уявлення про походження свідомості.
Свідома та несвідома діяльність.

Питання контролю та самоконтролю.

Дати психологічне визначення поняття свідомість

Які основні компоненти та властивості свідомості?
Які основні види свідомості?
Який зв'язок між свідомими та несвідомими процесами?
Які рівні свідомості особистості?
Які основні фази сну?
Що таке снобачення?
Що таке гіпнотичний стан?
Що таке ясна свідомість?
Критерії непорушеної свідомості за Ясперсом К. ?

Список рекомендованої літератури:

1. Введение в психологию / Под общ. ред. проф. Петровского А.В. - М., Изд. центр «Академия», 1996.
2. Вітенко І. С. Загальна та медична психологія. - К., Здоров'я, 1994.
3. Шкуренко Д.А. Общая и медицинская психология. – «Феникс». - Ростов на Дону, 2002.
4. Гамезо М.В., Домашенко И.А. Атлас по психологии.- М., Просвещение, 1986.
5. Загальна психологія / За заг. ред. С.Д. Максименка. — К., 2000.
6. Климов Е. Общая психология. Общеобразовательных курс. 1999.
7. Климов Е. Основы психологии. Практикум. Уч. пособие. 1999.
8. Крутецкий А.В. Психология. - М., Просвещение, 1986.
9. Максименко С.Д. Общая психология. - К., 1999.
10. Немов Р.С. Психология. -М., 1995.
11. Общая психология / Под ред. Богословского В.В. - М., 1981.
12. Основы загальної психології / За ред. С.Д. Максименка.-К., 1998.
13. Основы психології / За ред. Киричука О.В., Роменця В.А.-К., 1996.
14. Практикум по общей психологии / Под ред. Щербакова А.И. - М., Просвещение, 1990.
15. Психологія. Підручник / За ред. Трофімова Ю.Л. - Київ, "Либідь", 1999.
16. Психология. Словарь / Под ред. Петровского А.В., Ярошевского М.Г. - М., 1990.
17. Психология. Учебник. -М., «Проспект», 1998.
18. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. — М., Педагогика, 1989.
19. Ясперс К. Общая психопатология. – М., «Практика», 1997.

Практичне заняття 6

ТЕМА: Психодіагностика індивідуально-типологічних властивостей особистості.

МЕТА: Поняття про темперамент, його роль у психічній діяльності та поведінці. Основні властивості темпераменту. Фізіологічні основи темпераменту. Теорії темпераменту. Типи темпераментів. Їх психологічна характеристика та діагностика. Врахування особливостей темпераменту пацієнта в професійній діяльності лікаря.

Поняття про характер, його зв'язок з темпераментом. Фізіологічні основи характеру. Структура характеру. Класифікація рис характеру. Формування характеру. Характер та індивідуальність людини. Характер і професійна діяльність лікаря.

Поняття про здібності. Задатки як природні передумови розвитку здібностей. Види здібностей. Рівні розвитку здібностей, індивідуальні відмінності у здібностях людей, їх діагностика. Зв'язок темпераменту, характеру і здібностей. Здібності у професійній діяльності лікаря.

ПЛАН ЗАНЯТТЯ.

1. Вступне слово викладача і перевірка теоретичної підготовки і практичних навичок.
2. Ознайомлення з експериментально-психологічними методиками дослідження темпераменту.

Короткий зміст теми

Темперамент — сукупність індивідуальних властивостей, що характеризує динамічну та емоційну сторону поведінки людини. Риси темпераменту є сталими, константними. Виділяють такі компоненти, які визначаються темпераментом:

— загальна психологічна активність, що по-різному проявляється у людей: від в'ялості, інертності, пасивності до енергійності, активності, прагнення до дії. Між цими двома полюсами знаходяться представники різних типів темпераменту;

— моторна активність, що показує стан активності рухового та мовнорухового апарату. Проявляється в швидкості, силі, різкості, інтенсивності м'язових рухів та мови людини, її зовнішньої рухливості чи стриманості, говірливості чи мовчазності; емоційна активність проявляється у вразливості (чутливість та сприйнятливості до зовнішніх та внутрішніх впливів), імпульсивності, емоційній лабільності (швидкість зміни емоційних станів).

До рис темпераменту відносяться такі психічні властивості:

- сензитивність — виникнення психічної реакції на зовнішній подразник найменшої сили;
- реактивність — сила емоційної реакції на зовнішні чи внутрішні подразники;
- активність, що показує наскільки активна людина в своїх діях, вчинках, доланні перешкод;
- темп реакцій — швидкість протікання психічних процесів і реакцій;
- пластичність та ригідність — гнучкість, легкість, адаптивність до нових умов, або навпаки, інертність, важкість в пристосуванні до змін;
- екстровертність — спрямованість особистості зовні, на отчужених людей, предмети, події; інтровертність — спрямованість особистості на себе, власні переживання та думки.

Темперамент відображається лише у *формально-динамічних* перебігах поведінки людини. Він не охоплює сутнісного прояву, не характеризує погляди, інтереси, переконання, риси характеру (добрий, підлий, лінивий, пунктуальний, альтруїст, егоїст тощо) та ін.

Виділяють чотири основні типи темпераменту: *холерик, сангвінік, меланхолік, флегматик*. Кожний тип характеризується певними психічними особливостями, їх сполученням та взаємодією.

Сангвінік має сильний, врівноважений, рухливий тип нервової системи, швидко пристосовується до нових умов, швидко сходиться з людьми, товариський. Почуття легко виникають і змінюються, емоційні переживання, як правило, неглибокі. Міміка багата, рухлива, виразна. Дещо непосидючий, вимагає нових вражень, недостатньо регулює свої імпульси, не вміє суворо дотримуватись виробленого розпорядку життя, системи у роботі. У зв'язку з цим не може успішно виконувати справи, що вимагають рівної затрати сил, тривалої і методичної напруги, посидючості, сталості уваги, терпіння. За відсутності серйозних цілей, глибоких думок, творчої діяльності виробляються поверховість і мінливість.

Холерик має сильну, але неврівноважену нервову систему, вирізняється підвищеною збудливістю. Йому властиві різкість і поривчастість рухів, сила, імпульсивність, яскрава виразність емоційних переживань. Внаслідок неврівноваженості, захопившись справою, схильний діяти з усіх сил,

виснажуватись більше, ніж слід, але часто будь-яка дрібниця може звести все нанівець. Маючи позитивні суспільні інтереси, така людина виявляє темперамент у ініціативності, енергійності, принципності. Але за їх відсутності холеричний темперамент часто виявляється у дратівливості, афективності, нестриманості, запальності, нездатності до самоконтролю за напружених обставин.

Флегматик має сильну, врівноважену, але інертну нервову систему. характеризується порівняно низьким рівнем активності в поведінці, нові форми якої виробляються поступово, але є стійкими. Поступливий та спокійний у діях, міміці і мові, вирізняється рівністю, постійністю, глибиною почуттів і настроїв. Він наполегливий та впертий “працівник життя”, він рідко “зривається”, не схильний до афектів, розраховує власні сили, доводить справу до кінця, рівний у відносинах, в міру товариський, не любить говорити зайвого, економить сили. Залежно від умов в одних випадках флегматик може характеризуватись “позитивними” рисами – витримкою, глибиною думок, сталістю, ґрунтовністю, в інших – млявістю, байдужістю до оточуючого, лінощами, бідністю і слабкістю емоцій, схильністю до виконання одних лише звичних дій.

Меланхолік вирізняється загальною слабкістю нервової системи. У меланхоліка реакція часто не відповідає силі подразника, наявна глибина і сталість почуттів при слабкому їх вираженні. Йому важко довго на чомусь зосереджуватись. Особливістю цього типу є швидкий розвиток позамежного гальмування під дією навіть помірних за силою подразників. Сильні впливи часто викликають у меланхоліка тривалу гальмівну реакцію (опускаються руки). Йому властиві стриманість та приглушеність моторики і мови, сором'язливість і боязкість, нерішучість. В нормальних умовах меланхолік – людина глибока, змістовна, може бути хорошим працівником, успішно вирішувати життєві завдання. За несприятливих умов може перетворитись на замкнену, боязку, тривожну, раниму людину, схильну до важких внутрішніх переживань таких життєвих обставин, які на те не заслуговують. Такі люди намагаються ізолювати себе від життя з його хвилюванням, уникають товариства, бояться будь-якої відповідальності.

Характер — це індивідуальне сполучення стійких психічних особливостей людини, яке обумовлює типовий для неї спосіб поведінки в певних життєвих умовах та обставинах. Найвідоміші типології: *Конституційні типології характеру* пов'язують характер з особливостями зовнішності людини, будовою тіла (Кречмер, Шелдон).

Акцентуальні типології пояснюють особливості характеру виявленням окремих рис та їх сукупностей, що становлять крайні варіанти психічної норми та межують з психопатіями (Леонгард, Лічко)

Соціальні типології визначають характер на основі ставлення людини до суспільства та моральних цінностей (Фромм, Шостром).

У структурі характеру необхідно розрізнити зміст і форму. Зміст характеру особистості визначається суспільними умовами життя та виховання. Вчинки людини завжди чимось мотивуються, на щось або на когось спрямовуються. Але за формою наміри, прагнення реалізуються по-різному. Це залежить і від обставин, ситуацій, у яких перебуває людина, і від особливостей її характеру, передусім від темпераменту. У структурі характеру виокремлюють такі його компоненти: спрямованість; переконання; розумові риси; емоції; волю; темперамент; повноту; цілісність; визначеність; силу. Характер формується з перших днів життя людини до останніх його днів. У перші роки життя провідним фактором розвитку характеру стає наслідування дорослим; у молодшому віці поряд із наслідуванням на перше місце виступає виховання. А починаючи з підліткового віку важливу роль у формуванні характеру відіграє самовиховання. Характер може свідомо, цілеспрямовано вдосконалюватися самою людиною завдяки зміні соціальної поведінки, спільної діяльності, спілкування з іншими людьми.

Надмірний вияв окремих рис характеру та їх поєднань, крайні варіанти норми в психології називають акцентуаціями характеру. Німецький вчений К. Леонгард виділив 12 типів акцентуацій характеру. Його класифікація базується на оцінці стилю спілкування людини з оточуючими. Типи акцентуацій характеру поділяються К. Леонгардом на дві групи за принципом акцентуації рис або характеру, або темпераменту. До акцентуації рис характеру К. Леонгард відносить демонстративний, педантичний, застряглий та збудливий типи.

Демонстративний тип. Для осіб цього типу акцентуації є характерними схильність до «витіснення» зі свідомості тих оцінок, які є неприємними для образу «Я»; прагнення за будь-яку ціну завжди бути в центрі уваги; завищена самооцінка, намагання приймати «бажане за дійсне».

Педантичний тип. Цьому типу акцентуації притаманні інертність психічних процесів, схильність «загрузити» в дрібницях, наявність проблеми складності прийняття рішення. В спілкуванні люди цього типу приваблюють рівним настроєм, надійністю в справах, сумлінністю та охайністю.

Застраглий тип. Основна риса цього типу акцентуації -значна стійкість афекту, «злопам'ятність», прагнення і в головному і в дрібницях відстоювати свою точку зору, не враховуючи позицію групи.

Збудливий тип. Для таких осіб є характерною схильність до «вибуху» емоцій, як засобу періодичної розрядки нервової системи.

До акцентуацій рис темпераменту відносяться гіпертимний, дистимічний, тривожний, циклоїдний, екзальтований, екстравертований та інтравертований типи.

Гіпертимний тип. Людям цього типу притаманні високий рівень оптимізму, а також жадоба діяльності при можливій схильності до поверхових висновків.

Дистимічний тип. Для цього типу акцентуації є характерною песимістична спрямованість особистості, фіксація на похмурих сторонах життя.

Тривожний тип. Головна риса - високий рівень тривожності, сильно розвинений «комплекс неповноцінності» - як підтвердження заниженої самооцінки.

Циклотимічний тип. Провідна ознака - схильність до невмотивованих різких змін настрою протягом короткого часового інтервалу: від підвищено-оптимістичного до знижено-песимістичного і навпаки.

Екзальтований тип. Для носіїв цього типу акцентуації є характерним великий діапазон емоційних станів, вони захоплюються чимось радісним і так само легко впадають у відчай.

Емотивний тип. Це чутливі та вразливі люди, що відзначаються глибиною переживань у галузі тонких емоцій.

Екстравертований тип. Люди цього типу відкриті до всякої інформації, готові вислухати і надати допомогу кожному, хто до них звертається, здатні до конформізму. Їм притаманні високий рівень товариськості, балакучості, поступливість, ретельність.

Інтравертований тип. Для таких осіб є характерними низька контактність, замкненість, відірваність від реальності, схильність до філософствування. Вони орієнтовані на свій внутрішній світ, на свою оцінку предмета або події, а не на предмет як такий.

Зазначені типи акцентуацій проявляються не завжди. Оскільки структура характеру є динамічною і змінюється протягом життя людини, акцентуації характеру можуть бути зменшені в процесі виховання, самовиховання або психокорекції.

Психопатії- це важке порушення характерологічної конституції та поведінкових тенденцій індивідуума, що завжди супроводжується особистісною і соціальною дезадаптацією.

Здібності — індивідуальні особливості, які забезпечують успіх у діяльності та легкість оволодіння нею. Здібності тісно пов'язані зі знаннями, уміннями і навичками людини, забезпечуючи їх швидке надбання, закріплення й ефективне застосування на практиці. Природною основою формування здібностей є *задатки* — вроджені анатомо-фізіологічні особливості нервової системи, мозку, органів почуттів і руху. Задатки є необхідною, але не достатньою умовою розвитку здібностей. Якщо, наприклад, людина розумово неповноцінна, то, не зважаючи на найсприятливіші умови, вона, на жаль, навряд чи досягне висот думки. З іншого боку, наявність задатків ще не означає, що вони розвиваються в здібності. В даний час встановлено, що генотип визначає тільки потенційні можливості людини, а середовище і виховання — наскільки ці можливості будуть реалізовані. Варто також врахувати, що і самі задатки багатозначні, й у залежності від діяльності, у яку буде включена людина, можуть розвинути дещо різні здібності. Так, при доброму слуху і почутті ритму одна людина стане композитором, інша — диригентом, третя — виконавцем, а четверта — музичним критиком. Виділяють такі види здібностей:

- *природні*, що формуються на базі вроджених задатків при наявності елементарного життєвого досвіду через механізми навчання типу умовно-рефлекторних зв'язків;

- *специфічні*, що формуються й забезпечують розвиток у соціальному середовищі, серед них виділяють загальні і спеціальні здібності.

Загальні здібності визначають успіхи людини у будь-яких видах діяльності. Про наявність загальних здібностей судять, насамперед, за рівнем розвитку розумових якостей — гнучкості, критичності, самостійності, широти мислення і т.п. Сукупність усіх розумових здібностей, що забезпечують людині можливість вирішувати різноманітні задачі, звичайно називають *інтелектом*. Специфічні розходження в обдарованості виявляються насамперед у спрямованості інтересів до тієї або іншої сфери людської діяльності, виявляючись у *спеціальних здібностях*, що допомагають досягти високих результатів у певній області діяльності (математичній, технічній, художній, спортивній і т.д.). Ці здібності можуть доповнювати і збагачувати одна одну, але кожна з них має власну структуру, у якій розрізняють провідні і допоміжні властивості. Крім загальних і спеціальних здібностей виділяють: *теоретичні* (визначають схильність людини до абстрактно-логічного мислення) і *практичні* (зумовлюють успіх у конкретно-практичних діях); *репродуктивні*, що забезпечують здатність засвоювати знання, уміння, навички, і механічно відтворювати їх, та *творчі*, що пов'язані з процесом створення нових оригінальних ідей, здобутків матеріальної і духовної культури; *спілкування*, взаємодія з людьми, що забезпечують можливість входження в контакт із різними людьми, викликати їх позитивне ставлення до себе.

Можна розрізнити здібності і за рівнем їх розвитку. Високий рівень розвитку називають талантом, надвисокий — геніальністю.

ОСНОВНІ ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ.

1. Поняття про темперамент.
2. Фізіологічні основи темпераменту.
3. Типи темпераментів, їх психологічна характеристика.
4. Типологічні теорії темпераменту.
5. Позитивні і негативні сторони кожного типу темпераменту.
6. Врахування особливостей темпераменту пацієнта у лікарській справі.
7. Поняття про характер.
8. Природні передумови характеру (за І.П. Павловим).
9. Структура характеру та його властивості.
10. Класифікація рис характеру.
11. Типові та індивідуальні риси характеру.
12. Формування характеру.
13. Поняття про здібності.
14. Біологічне і соціальне в здібностях.
15. Рівні розвитку здібностей (обдарованість, талант, геніальність).
16. Зв'язок темпераменту, характеру і здібностей.

Питання для самостійного вивчення.

Спілкування як специфічний різновид діяльності.
Соціальні групи.

Питання контролю та самоконтролю.

1. В чому виявляється темперамент?
2. Якими властивостями психічної діяльності характеризується темперамент?
3. Розкрийте фізіологічні основи темпераменту.
4. У чому виявляються особливості поведінки екстраверта?
5. У чому виявляються особливості поведінки інтроверта?
6. Як може позначитися темперамент на формуванні рис особистості?
7. Назвіть типи темпераменту та дайте їх психологічну характеристику.
8. Назвіть ділові якості флегматика та сангвініка.
9. У людей якого темпераменту дуже виразні міміка, пантоміміка, жести, мова?
10. Люди якого типу темпераменту схильні до тривалих внутрішніх зосереджень, але не на об'єктах, а на своїх почуттях?
11. Чи можна змінити свій темперамент?
12. Дайте визначення поняття характер.
13. В чому полягає різниця між характером і темпераментом?
14. Яка структура характеру?
15. У чому виявляється акцентування характеру людини?
16. Від чого залежить формування характеру.
17. Що таке здібності і яка їх роль у житті та діяльності людини?
18. У чому виявляються здібності особистості?
19. Якими є головні компоненти здібностей?
20. Які рівні розвитку здібностей вам відомі?
21. Як пов'язані між собою темперамент, характер та здібності?
22. Яке значення мають здібності в професійній діяльності лікаря?

Список рекомендованої літератури:

1. Бодалев А.А. Восприятие человека человеком. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1982.
2. Годфруа Ж. Что такое психология?. - М. 1992.
3. Егидес А. Лабиринты общения. - М., 1999.
4. Егидес А.П. Психологическая концепция конфликтного общения // Психологический журнал. - 1984. - Т. 15. - №5.
5. Жинкин Н.И. Речь как проводник информации. - М, 1982.
6. Конечный Р., Боухал М. Психология в медицине. - Прага, 1983.
7. Крыжановский Ф.И., Третьяков В.П. Грамматика общения. - Л.: Изд-во Лекингр. ун-та, 1990.
8. Кузнецов И. Технология делового общения. - М., 1999.
9. Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность. - М.: Наука, 1974.
10. Лурия А.Р. Язык и сознание. - М., 1979.
11. Парыгин Б. Анатомия общения: Учебное пособие. - М., 1999.
12. Скотт Г. Конфликты и пути их преодоления. - К., 1991.
13. Тренин Н. Управление конфликтами. - М., 1999.
14. Ушакова Т.Н. Проблемы внутренней речи // Вопросы психологии. - 1985. - №2.

Практичне заняття 7.

ТЕМА: Особистість і діяльність.

МЕТА: Загальне поняття про особистість. Сучасні психологічні теорії особистості. Психологічна структура особистості. Біологічне та соціальне в особистості. Співвідношення понять „людина”, „індивід”, „особистість” та „індивідуальність”. Активність особистості та її джерела. Спрямованість особистості та її джерела. Потреби та мотиви, їх види. Цілі та інтереси. Ідеали і переконання, світогляд особистості. Самооцінка. Рівень домагань особистості. Основні фактори та умови формування особистості. Формування особистості лікаря.

Поняття про діяльність. Мета і мотиви діяльності. Структура діяльності. Основні різновиди діяльності, їх розвиток у людини. Знання, вміння, навички та звички. Діяльність лікаря та формування професійних вмінь і навичок.

ПЛАН ЗАНЯТТЯ.

1. Вступне слово викладача і перевірка теоретичної підготовки і практичних навичок.
2. Показовий клінічний розбір пацієнтів з пограничними станами з оцінкою преморбідного складу особистості, визначення типів реагування і їх співставлення з висновками по результатах експериментально-психологічного дослідження.
3. Ознайомлення з експериментально-психологічними методиками дослідження особистості (ММРІ, Айзенка, Кетела, Роршаха, ТАТ, метод незавершених речень та ін.).

Короткий зміст теми

У науковому вжитку щодо людини широко побутують поняття «індивід», «особистість», «індивідуальність». Людина народжується вже людиною. У маляти, яке з'являється на світ, конфігурація тіла забезпечує можливість прямого ходіння, структура мозку забезпечує можливість розвитку інтелекту, будова руки – перспективу використання знарядь праці тощо, і цим малятко – людина за сумою своїх можливостей – відрізняється від дитяти тварини, яке за жодних обставин не може набути подібного фонду якостей. Сказаним стверджується факт належності маляти до людського роду, що фіксується в понятті «індивід». Отже, в понятті «індивід» утілено родову належність людини. Цим поняттям широко оперують фізіологія, анатомія, медицина. Особистість є соціальним поняттям; людину з соціально-психологічного погляду характеризує рівень розвитку психіки, здатність до засвоєння соціального досвіду, можливість спілкування з іншими людьми. Особистість – категорія суспільно-історична.

Особистість – дія суспільного розвитку, свідомий індивід, який посідає певне становище в суспільстві та виконує певну соціальну роль. *Індивідуальність* – особистість, яка характеризується унікальними, неповторними соціально-психічними якостями, що помітно вирізняють її серед інших особистостей. За психологічним визначенням, особистість – це сукупність різних сторін нашої психіки, з яких складається усвідомлення єдності «Я», що зберігається при всій мінливості часових і просторових умов і в усіх видах діяльності.

До розгляду структури особистості існують різні підходи. Згідно з концепцією персоналізації А. Петровського, у структурі особистості можна виокремити три складові:

- 1) *внутрішньоіндивідна (інтеріндивідна)* підсистема, що представлена темпераментом, характером, здібностями людини та всіма характеристиками її індивідуальності;
- 2) *інтраіндивідна* підсистема, яка виявляється у спілкуванні з іншими людьми і в якій особистісне виступає як прояв групових взаємовідносин, а групове – у конкретній формі проявів особистості;
- 3) *надіндивідна (метаіндивідна)* підсистема, у якій особистість виноситься як за межі органічного тіла індивіда, так і поза зв'язки «тут і тепер» з іншими індивідами.

Платонов К. у межах системно-діяльнісного підходу вирізняє в структурі особистості чотири основні підструктури:

- 1) *підструктура спрямованості*, яка об'єднує спрямованість, ставлення та моральні якості особистості. Елементи особистості, що входять до цієї підструктури, не породжуються природними задатками і відображають індивідуально заломлену класову свідомість. Формується ця підструктура шляхом виховання і є соціально зумовленою;
- 2) *підструктура досвіду* – охоплює знання, навички, уміння і звички, набуті в індивідуальному досвіді шляхом навчання, але вже з помітним впливом біологічно зумовлених властивостей особистості, її називають ще індивідуальною культурою, підготовленістю;

3) *підструктура форм відображення*, яка охоплює індивідуальні особливості окремих психічних процесів чи психічних функцій як форм відображення; вплив біологічно зумовлених особливостей у цій підструктурі проявляється ще більш чітко;

4) *біологічно зумовлена підструктура*: темперамент, статеві й вікові особливості, патологічні зміни. Ці елементи залежать від фізіологічних і морфологічних особливостей мозку.

Платонов К. називає запропоновану структуру особистості *загальною* – оскільки вона властива кожній особистості, але кожна конкретна особистість має свою індивідуальну структуру; *динамічною* – тому, що не залишається незмінною в жодній конкретній особистості: із дитинства й до смерті вона змінюється; *функціональною* – тому, що вона як ціле та її складові елементи розглядаються як психічні функції; *психологічною* – оскільки узагальнює психічні властивості особистості.

Головним структурним компонентом особистості є її *спрямованість* як система спонукань, що визначає вибірковість ставлень та активності особистості. Основними проявами спрямованості є потреби та мотиви, ціннісні орієнтації, рівень домагань, перспективи та цілі особистості.

Мотиви – це пов'язані задоволенням певних потреб спонукання до діяльності. Мотиви розрізняють за їх усвідомленістю. *Неусвідомлюваними мотивами* є установки і потяги. *Установка* – це неусвідомлюваний особистістю стан готовності до певної діяльності чи поведінки. Установка часто є результатом недостатньо обґрунтованих висновків з фактів особистого досвіду або некритичного засвоєння стереотипів мислення (стандартизоване судження, усталене в певній групі). *Потяг* – це спонукання до діяльності, що є недиференційованою, недостатньо чітко усвідомленою потребою, невиразна потреба в чомусь. Він швидкоплинний: потреба або згасає, або перетворюється в прагнення. Потяги характерні для юнацького віку як провісники майбутніх прагнень усвідомлюваних мотивів. *Усвідомлюваними мотивами* є інтереси, переконання, прагнення. *Інтерес* – це емоційний вияв пізнавальних потреб особистості. Суб'єктивно інтереси розкриваються на позитивному емоційному фоні, у бажанні глибше пізнати об'єкт, зрозуміти його. Роль інтересів у тому, що вони є спонукальним механізмом пізнання, змушують особистість шукати шляхів, засобів задоволення того чи іншого бажання. Розрізняють інтереси за змістом, метою, шириною, глибиною, за стійкістю і дієвістю. Так, за *метою* інтереси поділяються на *безпосередні* й *опосередковані*. Безпосередні інтереси зумовлює емоційна привабливість об'єкта. Наприклад, інтерес до розв'язання задач, кросвордів, до спілкування з друзями тощо. За *глибиною* інтереси поділяють на *поверхові* і *глибокі*. За *широтою* – на *широкі* й *вузькі*. Широкі інтереси розподілені між багатьма об'єктами; вузькі сконцентровані в одній галузі. Цінна риса особистості – багатофокусність інтересів у кількох не пов'язаних одна з одною сферах діяльності. Багатофокусність інтересів особливо сприятлива для зміни видів діяльності – кращого засобу відновлення затраченої в ході роботи енергії. Отже, оцінка вузькості чи широти інтересів визначається зрештою їх змістом. За *стійкістю* інтереси поділяються на *стійкі* й *нестійкі*. Стійкість інтересу зумовлює тривалість збереження його інтенсивності. Стійкий інтерес є сигналом, показником здібностей

людини. Інколи інтерес до чогось не згасає все життя, наприклад, захоплення професією. Нестійкість інтересів, коли вони набувають характеру пристрасних, але короткочасних захоплень, є віковою особливістю, яка стимулює пошук покликання й допомагає виявити здібності. *Переконання* – система усвідомлюваних потреб, які спонукають діяти відповідно до своїх поглядів, принципів, світогляду; це система знань, пропущених через почуття. Переконана та людина, у якої ідеї поєдналися з почуттям і волею. *Прагнення*. Усвідомлюваним мотивом є також прагнення особистості, тобто мотиви поведінки, у яких виявлена потреба в чомусь, що може бути досягнуто вольовими зусиллями. Оскільки прагнення не задовольняються інакше, ніж через спеціально організовану діяльність, вони здатні підтримувати активність особистості протягом тривалого часу. Прагнення набувають різних психологічних форм. Одна з них – *мрія* як створений фантазією образ бажаного майбутнього. Мрія підтримує і посилює енергію людини. Прагнення виявляються і в *пристрастях*, тобто мотивах і відповідних потребах, що мають непереборну силу, котра відсуває на задній план усе, не пов'язане з пристрасною. Формою прагнень є також *ідеал* як потреба наслідувати приклад, взятий особистістю за зразок поведінки. Ідеалом може бути конкретна особа, збірний образ чи суспільні цінності. Ідеали завжди відбивають життя: не можна уявити щось, елементів чого не було б у реальності. Водночас є два типи ставлення до ідеалу: споглядально-захоплене, пасивне і пристрасно-діяльне, коли ідеал є планом життя, породжує бажання самовиховуватися.

В ході свого особистісного розвитку індивід поступово стає суб'єктом своєї життєдіяльності, тобто починає діяти на основі усвідомленої активності. Це дає змогу для становлення особистості як індивідуальності – оволодіння своєрідним поєднанням психологічних особливостей, в цілому притаманних людству. Така своєрідність зумовлює її відмінність від інших людей.

Ключовими ознаками особистості є:

активність – характеристика особистості, яка визначає інтенсивність, тривалість, частоту та різноманітність дій, що виконуються за власними спонуканням;

емоційність – сукупність якостей особистості, котрі визначають динаміку виникнення, перебігу та припинення емоцій; чутливість до емоційних ситуацій;

саморегуляція – здібність до стійкого функціонування в різноманітних умовах завдяки усвідомленому суб'єктивно бажаному регулюванню різноманітних його параметрів (поведінки, діяльності, взаємодії з навколишніми тощо);

спонукання (мотиви) – внутрішні рушійні чинники, які призводять до виявлення активності.

До основних сфер особистості належать (за М. Шевандріним):

потребово-мотиваційна сфера – включає в себе потреби (переживання нестачі у певних умовах життєдіяльності та розвитку), мотиви (пов'язані із задоволенням потреб спонукання до діяльності) та спрямованість (систему стійких мотивів, які орієнтують динаміку розвитку особистості, задають головні тенденції її поведінки);

емоційно-вольова сфера – включає емоційно-вольові процеси, стани і якості особистості, виявляється у вигляді суб'єктивно забарвлених реакцій: переживання життєдіяльності та усвідомлення навколишнього та внутрішнього світу, формування ставлення до нього, застосування зусиль для побудови взаємодії з ним;

когнітивно-пізнавальна сфера – охоплює когнітивно-пізнавальні процеси та якості особистості, котрі забезпечують отримання, збереження, впізнавання, відновлення, забування та перетворення інформації;

моральна сфера особистості – вміщує особистісні репрезентації регулятивних програм, закріплених у звичках, звичаях, традиціях, принципах соціального життя, які виявляються в моральних станах, діях, вчинках та якостях особистості;

екзистенційно-буттєва сфера – об'єднує суб'єктивні самопрезентації існування особистості, які виявляються у станах самозаглиблення, в якостях особистості, зумовлених співпричетністю особистісного буття до буття світу;

дієво-практична сфера – представлена здібностями, навичками, уміннями особистості, що забезпечують її виявлення як діяча, сприяють практичній реалізації у навколишньому світі, досягненню результатів у діяльності;

міжособистісно-соціальна сфера – функціонує як відображення спілкування особистості з соціальним оточенням, що відбувається шляхом обміну інформацією, через взаємодію та побудову відносин з людьми, з суспільством в цілому

Формування особистості — це становлення людини як соціальної істоти, яке проходить у результаті впливу середовища і виховання на внутрішні сили розвитку.

Поняття розвитку особистості і формування особистості дуже близькі і нерідко їх вживають як синоніми.

Можна виділити три види формування особистості: стихійне, цілеспрямоване, самоформування.

Спадковість — це відновлення у нащадків біологічної подібності. У спадковість передаються: тип нервової системи, деякі безумовні рефлекси (оборонний, орієнтовний), конституція тіла, зовнішні ознаки та власне людські задатки (високоорганізований мозок, задатки до мови, ходіння у вертикальному положенні, до окремих видів діяльності та ін.).

Середовище — все те, що оточує дитину від народження до кінця життя, починаючи з сім'ї, ближнього оточення і кінчаючи середовищем соціальним, в якому вона народжується і яке створює умови для її розвитку і виховання. Соціалізація людини — процес перетворення людської істоти на суспільний індивід, утвердження її як особистості, залучення до суспільного життя як активної, дієвої сили. У середовищі людина соціалізується. Соціалізація — процес двобічний. З одного боку, індивід засвоює соціальний досвід, цінності, норми, установки, властиві суспільству і соціальним групам, до яких він належить, а з другого — активно входить у систему соціальних зв'язків і набуває соціального досвіду.

Мета соціалізації полягає в тому, щоб допомогти вихованцеві вижити в суспільному потоці криз і революцій — екологічній, енергетичній, інформаційній, комп'ютерній тощо, оволодіти досвідом старших, зрозуміти своє покликання, визначити власне місце в суспільстві, самостійно знайти шляхи найефективнішого самовизначення в ньому. При цьому людина в процесі соціалізації прагне до самопізнання, самоосмислення, самовдосконалення. Соціалізація проходить під впливом багатьох обставин, які можна звести до трьох груп: макрофактори (суспільство, держава, планета, світ і навіть космос), мезофактори (етнокультурні умови і тип поселення, в яких живе і розвивається людина), мікрофактори (сім'я, дитячий садок, школа, позашкільні виховні установи, релігійні організації, товариства ровесників, засоби масової комунікації та інші інститути виховання). Вони в різній мірі безпосередньо впливають на кожну конкретну людину, динамічно змінюються в умовах науково-технічної революції самі, змінюється і питома вага в соціалізації підростаючих поколінь.

Гармонія (гр. harmonia - співзвуччя, згода, протилежне хаосу, дисгармонії) - філософсько-естетична категорія, що визначає високий рівень впорядкованості, взаємовідповідність різного у складі цілого, яке відповідає естетичним критеріям досконалості, краси. Гармонія виступає невід'ємною частиною, якісною характеристикою змісту естетичного ідеалу, вона є вищою метою суспільного розвитку - формування гармонійно розвинутої, суспільно активної особистості. Отже, гармонія в розвитку особистості - це єдність

духовного багатства, моральної чистоти, фізичної досконалості. Складовою гармонійного виховання і розвитку особистості є фізичне виховання, зміцнення сил і здоров'я людини, вироблення правильної поведінки і санітарно - гігієнічної культури. Слід пам'ятати, що без міцного здоров'я і фізичного загартування людина втрачає працездатність, не здатна проявляти волювільності, переборювати труднощі. Важливою проблемою в процесі всебічного гармонійного розвитку особистості вважають розумове виховання. Завдяки йому людина виділилася із тваринного світу як суспільна істота, створила всі багатства матеріальної і духовної культури і забезпечила безперервний соціально-економічний прогрес. Ось чому оволодіння знаннями, удосконалення мислення, пам'яті повинно виступати серцевиною всебічного гармонійного розвитку особистості. Технічне навчання - не менш важлива складова частина гармонійного розвитку. Вивчення людиною сучасних досягнень науки і техніки, в тому числі і побутової, оволодіння вміннями і навичками праці допоможе працювати в різних галузях народного господарства, жити в сучасному суспільстві, всі сфери якого заповнені новою складною технікою. Важливою є роль моральних принципів у розвитку і формуванні особистості. І це зрозуміло: прогрес у суспільстві можуть рухати лише люди з високою мораллю, добросовісним ставленням до праці і власності. Велика увага у гармонійному вихованні приділяється духовному росту людини, формуванню в неї високих естетичних смаків та уподобань. Найважливішою складовою естетичного виховання є виховання художнє, тобто таке, що використовує виховний вплив мистецтва, вчить належно сприймати і оцінювати художні досягнення. Естетичне виховання робить людину повноцінним учасником художнього життя суспільства, якщо не митцем, то слухачем, глядачем, читачем, здатним сприймати твори мистецтва в усьому обсязі їх змісту і досконалості форми. Естетика, естетичне виховання допомагають людині розрізняти добро і зло, смішне і потворне, гідне наслідування і гідне презирства. Гармонійне виховання і гармонійний розвиток повинні здійснюватись у тісному взаємозв'язку. Всебічно розвинута гармонійна особистість завжди шукає ідеалу в житті, прагне пізнати світ, природу у всій красі, чисто, велично, прагне жити за законами краси. Тому їй неприйнятні поняття "дизгармонія", хаос, безлад, незлагодженість, що є великими ворогами не тільки розвитку особистості, а й суспільства взагалі. Ось чому всі люди землі прагнуть миру і спокою, гармонії в усіх галузях суспільного життя. Гармонійно розвинута особистість сьогодні - це ідеал виховання.

Активність особистості – здатність людини до свідомої трудової і соціальної діяльності, міра цілеспрямованого, планомирного перетворення нею довколишнього середовища й самої себе на основі засвоєння нею багатств матеріальної і духовної культури. Активність особистості проявляється у творчості, волевільних актах, спілкуванні. Людина не автоматично переключається з однієї справи на іншу, а свідомо, з урахуванням соціальної ситуації, оцінки значущості імпульсів, наслідків дій тощо. Вона може вибирати, і в цьому полягає свобода її волі.

Особистість за своєю суспільною природою активна, зокрема щодо своїх інтересів. Але щодо вимог інших людей справа з активністю значно ускладнюється. Під впливом суспільства, держави, традицій, громадської думки, авторитету старших, соціальної групи або її керівника, під прямим або опосередкованим тиском інших людей особистість може коригувати свою активність, спрямовувати її в русло вимог цих суб'єктів або суспільних інститутів, пристосовувати деякі свої інтереси до інтересів інших, ставати поступливою, податливою і навіть покірною, тобто займати пасивну щодо інтересів інших життєву позицію. Таку форму вираження позиції особистості, для якої характерні пасивність, некритичність, податливість, пристосуванство щодо впливу на неї оточення, називають конформізмом. Є кілька різновидів конформізму. Виділимо три з них. Конформізм може виражати: 1) пристосовницьке ставлення особистості до вимог іншої, звичайно авторитетної, впливової особистості (особистісно-авторитарний конформізм); 2) таке ж ставлення до вимог великої, середньої або малої соціальної групи, до якої вона належить (внутрішньогруповий конформізм); 3) таке ж ставлення до вимог суспільства, його інститутів, панівних суспільних груп, держави (суспільний або соціальний конформізм). Поняття конформізму часто зіставляють з поняттям нонконформізму. Перше фіксує пасивну життєву позицію особистості, друге – активну, не погоджувальну з усталеним порядком.

Фрустрація (від лат. frustratio — омана, марне очікування) — психічний стан людини, що виражається в характерних переживаннях і поведінці і те, що викликається об'єктивно непереборними (або суб'єктивно сприйнятими як непереборні) труднощами на шляху до досягнення мети і розбіжності реальності з очікуваннями суб'єкта.

Депривація - це психічний стан, який виникає в результаті життєвих ситуацій, коли суб'єктові не надано можливості для задоволення деяких його основних (життєвих) психічних потреб упродовж тривалого часу. Найчастіше виокремлюють такі форми психічної депривації:

депривація стимульна (сенсорна): знижена кількість сенсорних стимулів або їхня обмежена мінливість;
депривація значень (когнітивна): занадто мінлива хаотична структура зовнішнього світу без чіткого упорядкування і змісту, що не дає змоги розуміти, передбачати і регулювати інформацію, яка надходить ззовні (І. Лангмейер, З. Майсчек);

депривація емоційного ставлення (емоційна): недостатня можливість для встановлення інтимного емоційного ставлення до якої-небудь особи, або розвинення подібного емоційного зв'язку, якщо такий вже було створено;

депривація ідентичності (соціальна): обмежена можливість для засвоєння самостійної соціальної ролі.

ОСНОВНІ ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ.

1. Поняття людина, індивід, індивідуальність і особистість
2. Психологічне визначення поняття особистість.
3. Поняття про структуру особистості (психічний склад, динамічні тенденції, здібності та ін.)
4. Чутливість (сенсорна організація) як властивість особистості.
5. Спостережливість і уважність як властивості особистості.
6. Інтелектуально - мнестичні якості особистості.
7. Емоційні властивості особистості
8. Морально-вольові якості особистості.
9. Динамічні характеристики особистості (потреби, схильності, інтереси, цінності, ідеали, спрямованість, переконання, світогляд та ін.).
10. Формування і виховання особистості, роль біологічних і соціальних факторів.
11. Поняття про гармонійну особистість, акцентуації і психопатії.
12. Поняття про активність, пасивність, фрустрацію, деривацію, репресивність і агресивність, особисту реакцію.
13. Основні методи дослідження особистості.

Питання для самостійного вивчення.

1. Типи вищої нервової діяльності і особистість.
2. Значення соціальних факторів і виховання у формуванні особистості.
3. Психоаналітична модель особистості

Питання контролю та самоконтролю.

1. Якими є головні ознаки особистості в психології?
2. В чому виявляється суспільна сутність особистості?
3. Що в особистості зумовлене її біологічною природою?
4. Як співвідносяться між собою поняття „особистість” та „індивідуальність”?
5. Чи можна назвати кожну людину особистістю? Індивідуальністю? Якщо ні, то чому?
6. Які елементи становлять структуру особистості?
7. Які чинники впливають на формування особистості?
8. Що таке спрямованість особистості?
9. Які елементи входять в під структуру спрямованості особистості?
10. Наведіть класифікацію потреб та мотивів. На чому вона базується?
11. Чи впливає діяльність на психічний розвиток особистості. Як саме?
12. Що таке діяльність і яка її структура?
13. Яка існує єдність між свідомістю та діяльністю?
14. Що таке знання, вміння, навички?
15. Що впливає на формування професійних вмінь та навичок.

Список рекомендованої літератури:

1. Введение в психологию / Под общ. ред. проф. Петровского А.В. - М., Изд. центр «Академия», 1996.
2. Вітенко І. С. Загальна та медична психологія. - К., Здоров'я, 1994.
3. Гамезо М.В., Домашенко І.А. Атлас по психології. - М., Просвещение, 1986.
4. Загальна психологія / За заг. ред. С.Д. Максименка. — К., 2000.

5. Климов Е. Общая психология. Общеобразовательных курс. 1999.
6. Климов Е. Основы психологии. Практикум. Уч. пособие. 1999.
7. Крутецкий А.В. Психология. - М., Просвещение, 1986.
8. Максименко С.Д. Общая психология. - К., 1999.
9. Немов Р.С. Психология. -М., 1995.
10. Общая психология / Под ред. Богословского В.В. - М., 1981.
11. Основы загальної психології / За ред. С.Д. Максименка.-К., 1998.
12. Основы психології / За ред. Киричука О.В., Роменця В.А.-К., 1996.
13. Практикум по общей психологии / Под ред. Щербакова А.И. - М., Просвещение, 1990.
14. Психологія. Підручник / За ред. Трофімова Ю.Л. - Київ, "Либідь", 1999.
15. Психология. Словарь / Под ред. Петровского А.В., Ярошевского М.Г. - М., 1990.
16. Психология. Учебник. -М., «Проспект», 1998.
17. Рубинштейн С.Л. Основн общей психологии. — М., Педагогика, 1989.
18. Асмолов А.Т. Психология личности. - М., 1990.
19. Белоус В.В. Темперамент и деятельность: Учебное пособие. - Пятигорск, 1990
20. Годфруа Ж. Что такое психология?. - М. 1992.
21. Дружинин В. Психология общих способностей. - М, 1999.
22. Зейгарник Б.В. Теория личности в зарубежной психологии. - М., 1992.
23. Конечный Р., Боухал М. Психология в медицине. - Прага, 1983.
24. Левитов Н.Д. Психология характера. - М., 1989.
25. Леонгард К. Акцентуированные личности. - М., 1989.
26. Мерлин В.С. Очерк теории темперамента. - М., 1964.
27. Практикум по общей, экспериментальной и прикладной психологии. - М., 2000.
28. Психология индивидуальных различий / Под ред. Ю. Гиппенрейтер, М., 2000.
30. Психология индивидуальных различий. Тексты. - М., 1982.
31. Русалов В.М. О природе темперамента и его место в структуре индивидуальных свойств человека // Вопросы психологии. - 1985. - №11.
32. Симонов П.В., Ершов П.М. Темперамент. Характер. Личность. - М., 1984.
33. Стреляу Я. Роль темперамента в психическом развитии. -М., 1982.
34. Теплов Б.М. Психология индивидуальных различий. - М.: Педагогика, 1985.

З М І С Т О В И Й М О Д У Л Ь 2.

Основи педагогіки.

Конкретні цілі:

- Засвоїти вивчення педагогіки як науки, основні етапи її розвитку.
- Класифікувати методи науково-педагогічних досліджень.
- Показати зв'язок педагогіки з медициною, розкрити місце медичної педагогіки у структурі сучасної науки.
- Визначити основні категорії педагогіки, показати взаємозв'язок між ними.
- Інтерпретувати та врахувати вікові особливості у лікарській діяльності.
- Пояснити значення освіти та виховання у формуванні гармонійно розвинутої особистості.
- Обґрунтувати значення педагогіки в житті людини та професійній діяльності лікаря.
- Демонструвати знання основних завдань та особливостей медико-педагогічної діяльності.

Практичне заняття 8.

ТЕМА: Дидактика. Процес навчання. Зміст освіти. Суть процесу виховання. Виховання лікаря.

МЕТА: Поняття про дидактику, її предмет та функції. Проблеми сучасної дидактики. Головні завдання дидактики. Критерії дидактики. Навчання як цілісний і двосторонній процес, його предмет, завдання та функції. Основні методи навчання, їх вибір та класифікація. Види, форми та засоби навчання, їх класифікація. Психолого-педагогічні основи навчально-пізнавальної діяльності. Своєрідність педагогічної діяльності.

Загальна характеристика змісту освіти. Поняття про освіту та самоосвіту. Загальна характеристика принципів освіти. Відображення змісту національної освіти у навчальних планах, програмах та підручниках. Педагогіка вищої школи, її предмет та основні завдання. Сутність та закономірність навчання у вищій школі. Основні методи та форми організації навчання у вищій школі. Принципи організації контролю та оцінки знань студентів. Особливості освіти в різних країнах світу.

П Л А Н З А Н Я Т Т Я .

1. Вступне слово викладача і перевірка теоретичної підготовки і практичних навичок.
2. Ознайомлення з основними методами дослідження в педагогіці.

Короткий зміст теми

Дидактика (від грецьк. didacticas - той, хто повчає і didasko - той, хто вивчає) визначається як розділ педагогіки, що розробляє теорію навчання і освіти - галузь педагогіки, яка розробляє теорію освіти і навчання, виховання у процесі навчання. Об'єктом дидактики є навчання як діяльність, спрямована на передачу підростаючому поколінню соціального досвіду, необхідного для життєорганізації особистості в умовах визначеного соціального простору на основі внутрішньо закладених її потенціалів. Предметом дидактики є взаємозв'язок між викладанням (діяльністю вчителя) і процесом навчання (пізнавальною діяльністю учня).

Основні функції дидактики:

науково-теоретична, або описово-пояснювальна (визначення сутності процесу навчання, його основних форм, закономірностей і т. п.)

конструктивно-технічна, або нормативна (конструювання проекту педагогічної діяльності, яким буде керуватися педагог-практик у відповідності із соціальним замовленням суспільства).

Дидактичні принципи (принципи навчання) - це конкретні рекомендації про шляхи досягнення цілей навчання на основі його пізнаних закономірностей.

Дидактична система — це організований об'єкт, за допомогою якого вчитель забезпечує управління процесом передачі і засвоєння учнями системи знань про суспільство, природу, людину, і на цій основі розвиток у кожного з них пізнавальних сил, формування наукового світогляду, культури поведінки, позитивних людських якостей.

Навчання – це планомірна, організована, спільна і двостороння діяльність учителів і учнів, спрямована на свідоме, міцне і глибоке опанування останніми системи знань, навичок і вмінь, процес, під час якого набувається загальна освіта, формується і розвивається особистість учня, його світогляд, засвоюється досвід людства і професійної діяльності.

Основні цілі навчання:

навчальні: оволодіння знаннями, уміннями, навичками;

розвиваючі: розвиток інтелектуальної, емоційно-вольової, діяльнісно-поведінкової сфери особистості;

виховні: формування наукового світогляду, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури тощо.

Метод навчання (від греч. *metodos* — буквально: шлях до чого-небудь) — це упорядкована діяльність педагога й учнів, спрямована на досягнення заданої мети навчання. Під методами навчання (дидактичними методами) часто розуміють сукупність шляхів, способів досягнення цілей, рішення завдань освіти.

Класифікація методів навчання:

1. Традиційна класифікація за джерелами навчання: практичні, наочні, словесні, бібліографічні, відео методи.

2. Класифікація методів за призначенням (М.А. Данилов, Б.П. Єсіпов): придбання знань, формування умінь і навичок, застосування знань, творча діяльність, закріплення, перевірка знань, умінь, навичок.

3. Класифікація методів за типом (характером) пізнавальної діяльності (І.Я. Лернер, М.Н. Скаткін): репродуктивний, проблемний виклад, частково-пошуковий (евристичний), дослідницький.

4. За дидактичними цілями : 1) методи, що сприяють первинному засвоєнню навчального матеріалу; 2) методи, що сприяють закріпленню й удосконалюванню придбаних знань (Г.І. Щукіна, І.Т. Огородников і ін.).

5. Класифікація методів навчання (за Ю.К. Бабанським): 1) методи організації і здійснення навчально-пізнавальної діяльності; 2) методи стимулювання і мотивації навчально-пізнавальної діяльності; 3) методи контролю і самоконтролю за ефективністю навчально-пізнавальної діяльності.

Навчальний процес здійснюється у таких формах: навчальні заняття; самостійна робота; практична підготовка; контрольні заходи.

Основними видами навчальних занять у вищих навчальних закладах є: лекція, лабораторне, практичне, семінарське, індивідуальне заняття, майстер-класове заняття, консультація, дистанційне навчання.

Процес виховання – це динамічне складне педагогічне явище, яке відбувається на основі цілеспрямованого й організованого впливу вихователів, соціального середовища на розум, почуття, волю з метою формування всебічно і гармонійно розвинутої особистості.

Основні ознаки виховання:

1)цілеспрямованість;

2) двосторонність;

3) неперервність і тривалість;

4)багатогранність завдань і різноманітність змісту;

5)залежність від специфіки професійних завдань і необхідності формування громадянина України;

6) багатство форм, методів і засобів виховного впливу;

7) поступове виявлення результатів виховних впливів;

8) самокерованість.

Структура та цілі процесу виховання: оволодіння знаннями, нормами і правилами поведінки; формування почуттів; формування переконань; формування вмінь і звичок поведінки.

Педагогічне діагностування — це вид діяльності, мета якої полягає у встановленні і вивченні ознак, що характеризують стан і результати процесу навчання, і що дозволяє на цій основі прогнозувати можливі відхилення, визначати шляхи їх попередження, а також коригувати процес навчання з метою підвищення якості його результату.

ОСНОВНІ ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ

1. Поняття про дидактику.
2. Сутність процесу навчання.
3. Цілі навчання.
4. Зміст навчального процесу.
5. Класифікація закономірностей навчання.
6. Система дидактичних принципів.
7. Діагностика навчання.
8. Класифікація методів навчання.
9. Сутність і зміст методів навчання.
10. Вибір методів навчання.
11. Види навчання.
12. Форми навчання.
13. Допоміжні форми навчання.
14. Особливості виховного процесу.
15. Цілі та завдання виховання.
16. Зміст процесу виховання.
17. Педагогічне діагностування.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ

- Історія педагогічної науки.
- Розвиток особистості в процесі навчання і виховання.
- Теорія виховання.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ТА САМОКОНТРОЛЮ

- Що собою представляє процес навчання?
- Які ознаки характерні для поняття процесу навчання?
- Що називається дидактикою?
- Які функції дидактики?
- Дайте визначення основних дидактичних критеріїв?
- Що таке зміст учбового процесу?
- Що розуміють під поняттям закономірність і закон?
- Що розуміють під поняттям метод навчання?
- В чому сутність бесіди?
- Які ви знаєте форми навчання? Що таке дистанційне навчання?
- Особливості, що характеризують проблемне навчання.

Список рекомендованої літератури:

- Падалка О.С., Нісімчук А.М., Смолюк І.О., Шпак О.Т. Педагогічні технології. – К., 1995.
- Педагогічна культура. За ред. Нечипоренка Л.С. – Харків, 1993.
- Пелеха Ю.І. Основи психології та педагогіки. Навчально-методичний посібник. – К., 1999.
- Практикум по общей психологии / Под ред. Щербакова А.И. – М., Просвещение, 1990.
- Приникова В.Г., Ривкин З.И. История образования и педагогической мысли. – М., 1995.
- Психология (словарь) / Под ред. Петровского, Ярошевского. – М., 1990.
- Психология. Підручник / За ред. Трофімова Ю.Л. – Київ, “Либідь”, 1999.
- Рибакова М.М. Конфлікт та взаємодія у педагогічному процесі. – М., 1991.
- Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – М., Педагогика, 1989.
- Система народного образования в зарубежных странах на современном этапе. Сборник научных трудов под ред. Мельниченко Б.Ф. – К., 1990.
- Фіцула М.М. Педагогіка. – Тернопіль, 1997.